

**Miklós Zoltán**

## **Öröklési jogszokások a moldvai csángóknál**

### **Bevezetés**

Az öröklési jog azoknak a szabályoknak az összessége, amelyek az elhunyt vagyonának az örökös(ök)re való átszállását rendezi. Az elődök hagyatékának elnyerését minden közösség jól meghatározott szokásnormák által biztosítja. Ezen jogszokásoknak tájegységenként és közösségektől függően változatos formái alakultak ki. Az osztást a törvény, a végrendelet, vagy a jogi népszokások írják elő. A kis- és közepes közösségekben a közerkölcsnek és a közmeggyőződésnek megfelelően a hagyományos szokások huzamosabban fenntartják magukat, azonban az egyre szigorúbb állami ellenőrzés hatására több hasonló szokás feledésbe merült, másokat pedig a hatóságok által előírt szabályokkal ötvözve még ma is gyakorolnak.

A jobbágyfelszabadítást követő időszakban a birtoklást és a tulajdonjogot az állami szervek által kibocsátott törvények igyekeztek egységes módon szabályozni. Főleg az eltérő leány- és fiági juttatások felszámolására való törekvések miatt ezek szembe kerültek az addig érvényesített szokásjoggal. Sok ideig az elhalálozott szülők gyerekei még mindig a szokást tekintették elsődlegesnek, melynek értelmében a lányoknak nem járt rész a családi ingatlanokból. Mindaddig, amíg a felek között konszenzus volt, s az osztás problematikája nem terjedt ki a hivatalos állami szervek figyelemkörébe, a szokásjog volt az uralkodó elv. Fokozatosan a helyi adminisztráció kezébe került az irányítás, és ha régebb az öröklés kizárólag a családi megegyezésen alapult, újabban ez nyilvánossá vált. A tételes jog egyik érdeme volt, hogy a nemek között feloszlatta az egyenlőtlenségi állapotot, de ugyanakkor eltörölte az ősi és szerzett javak közti különbségtételt is. Az állami ellenőrzés csak fokozatosan tudta eltompítani a hagyományos normarendszert, így az archaikus közösségekben még ma is megtalálhatók az egykori jogszokások csökevényei.

A három csángóvidék (északi, székelyes és déli csángók) több falujából származó adatok feldolgozásával, a moldvai csángók körében a múltban alkalmazott, valamint napjainkban érvényben levő jogszokások bemutatása és értelmezés képezi jelen tanulmány tárgyát.<sup>1</sup> A különböző nemzedékeknek a joghoz való viszonyuk egyben a mentalitást, az életstratégiát és az igények változásait is kiválóan tükrözik. Nem egy esetben a közösségi norma különböző módon való értelmezése egészen változatos joggyakorlatot alakított ki. Az észlelhető eltérések arra intenek, hogy a csángó falvak esetében nem lehet egykori általános öröklési gyakorlatról beszélni. Az adatok feldolgozása és értelmezése folyamán a terepmunkám során szerzett információkat összehasonlítottam más vidékek öröklési gyakorlatával: a kitelepedés előtti régióban (a Székelyföldön) érvényben levő, valamint az új lakhelyül szolgáló területen (Moldvában) alkalmazott szokásjog számbavételével igyekeztem rekonstruálni a tételes jog elterjedését megelőző viszonyokat.

A moldvai csángók öröklési gyakorlatának vizsgálatát megnehezíti az a tény, hogy nagyon kevés írott forrás áll a rendelkezésemre. Az öröklés leírásában a kollektivizáció

<sup>1</sup> A moldvai falvakban végzett terepmunkám a Kriza János Néprajzi Társaság kutatási programjának keretén belül zajlott. A KJNT vezetőit köszönet illeti a gyűjtések, valamint a tanulmány megírásának időszakában nyújtott szakmai irányításért.

időszakát referenciapontként tekintem. Ez egy általam választott határvonal, amelyhez viszonyítva elkülönítem az egykoron érvényben levő és a ma használatos öröklési módot. Ha figyelembe vesszük az archaikus falvakban lezajlott társadalmi eseményeket, a fentebbi két időintervallumot továbbá még két egységre kell tagolni. Kell beszélni arról az időszakról, amikor még a csángó falvak nagy része (földtulajdon nélkül) jobbágyokban élt, valamint a jobbágyfelszabadítást követő időszakról, amikor az állami rendeletek által telkekhez jutottak. Az általam tárgyalt második nagy periódusban a tulajdonlás szempontjából ugyancsak létezik egy időszak, amikor nem rendelkeztek birtokokkal, valamint a rendszerváltástól napjainkig terjedő időintervallum, amikor újra a tulajdonukban van a föld.

Az '50-es években kismizett parasztréteg körében még elevenen éltek a népi jogszokások, s az átörökítés pillanatában igyekeztek az egykori közösségi normákat követni. A földművelő társadalomban az ingatlanokra, és főleg a földterületre nagy hangsúly fektettek, a tulajdonlás megszűntével pedig ezek a rendeltetések funkciójukat elvesztették. A kollektívizálást követő időszakban már egyre jobban a tételes jog vált mérvadóvá, s a fokozott állami ellenőrzés lehetetlenné tette a szokáson alapuló öröklést. Az sem téveszthető szem elől, hogy a 20. század közepén ezekben a falvakban mentális téren is változás észlelhető. Bár több mint száz éve megszűnt örökléskor a nemek közti különbségtétel, a csángó falvakban a századfordulón még számtalanszor kérdésként vetődött fel az egyenlő arányú osztás.

A terepmunkám során gyűjtött információk többnyire a jelenlegi viszonyokat tükrözik. De egyes adatközlőim még rekonstruálni tudták a szüleik, nagyszüleik által gyakorolt szokásnormát, így interjúk módszerrel a csángó falvak jogszokásai visszavezethetők a 19. század elejéig. Az erdélyi magyar és moldvai román jogtörténeti adatokkal való összevetésük egyben az időbeni változásokra is fényt derítenek, és lehetőséget biztosítanak a történetiségben való vizsgálatra. Szándékom, hogy a népcsoportra jellemző specifikumokat minél árnyaltabban mutassam be, éppen ezért nem fogok általános sémát felállítani. Az esetek többségében az eltérések a tételes jog értelmezéséből, valamint ennek a népi jogszokásokkal való ötvözéséből adódtak. Nem utolsósorban az is figyelmet érdemel, hogy az öröklésre kiterjedő szokásnorma napjainkban is folyamatos átalakulásnak van kitéve.

### **Szokás – jog**

A társadalmi berendezkedés mindenkori alapjait a személyek közti konszenzus határozta meg. Az alá- és mellérendelő viszonyok kialakulásában léteznie kellett egy többség által elfogadott, vagy az erősebb fél által meghatározott normának, amely rendszerbe szervezte a cselekedeteket. A törzsi társadalmakban generációkon keresztül átörökítették, ezáltal a köztudatban megőrizték valamely ős intelmeit, amelyeket mérvadónak tekintettek és törvényként tiszteltek. A prioritások megjelölése céljából ezeket igyekeztek írásos formában rögzíteni. A középkorban a római jog volt az, amely kiválóan rendszerezte a társadalomra vonatkozó jogokat és kötelezettségeket.

A viselkedés szabályozásának egyik leghatásosabb módja a vallásos manipulálás, amely a személy erkölcsi normarendszerét igyekszik befolyásolni. Ettől eltérően a tételes jog sokkal explicitebben próbálja alakítani az egyének közti interakciókat. A hivatalos szervek által előírt jog mellett minden kis közösség meghatározta a saját belső viszonyrendszerét. A viselkedés szabályozásának e módjait szinte egyetlen esetben sem rögzítették írásban. Egy közösségen belül mindenki ismerte a normát, s ha nem akart

konfliktusba kerülni a többi taggal, igyekezett megfelelni a többség elvárásának. Az íratlan szabályok jellegzetessége, hogy a deviáns, normaszegő személynek nem a fizikai megsemmisítésére, hanem az erkölcsi regularizálására törekedtek.<sup>2</sup>

A viselkedési normák kialakulási színterének az egész közösséget kell tekinteni, hiszen az illető közeget érintő társadalmi eseményeket mindig a többség igényei szerint próbálták beépíteni a mindennapi életbe. Persze nem téveszthető szem elől, hogy a társadalmi szervezkedés legalacsonyabb szintjén is meghatározóak voltak az egyéni érdekek. A törekvések két úton válhattak közösségi jellegűekké: 1. vagy kedvezőek voltak a közösségre nézve, s így honosodtak meg, 2. vagy pedig erőszakkal válhattak érvényesíthetőkké, s törvényekként hatottak. Ha elfogadjuk azt, hogy a társadalom minden esetben hierarchikusan szervezkedik, az is nyilvánvaló, hogy a fentebb említett két normarendszer ugyanabban az időben párhuzamosan élt.

A jognak ősi fokon első megnyilvánulási formája a szokás, melynek családi, nemzeti-ségi, közösségi szinten kipróbált és alkalmazott változata jogszabállyá, majd törvénnyé válik.<sup>3</sup> A jogi népszokásokat bár meghatározta, befolyásolta a tételes jog, mégsem jelentett alkalmazóik számára referenciapontot. A szokást a közösségen belüli konfliktusmentes együttélés igénye hívta életre. Az állami szervek által meghatározott törvények a helyi közösségek sajátos igényeit sok esetben nem tudták kielégíteni. Ezért a tételes jog irányadóként szolgált, csak azt a keretet nyújtotta, melyet a kisközösségek jogszokásai töltöttek ki. Werbőczy István *Tripartituma* szerint a szokás a gyakorlatban meghonosodott jog, amely törvényül szolgál abban az esetben, amikor valamire nincs tételes jog.<sup>4</sup> Mindaddig, amíg a társadalmi konvenciókon alapuló megállapodások nem sértették meg a hivatalos jogi keretet, alkalmazhatók voltak adott környezetben. Valójában a jogi népszokások azok a gyakorlatok, amelyek a tételes jog és az erkölcsi normarend közé ékelődnek.<sup>5</sup>

A törvény általános jellemzője, hogy valamilyen szerv hozza létre, és egy félnek (közösségnek) egy másik féllel (közösséggel) szembeni viselkedését, kötelességét szabályozza. A jogtörténészek a tételes jog és a szokásjog között szoros összefonódást látnak. Kölcsönösségükben kettős hatás érvényesült. Egyrészt a tételes jog a jogi hagyományokból táplálkozott (még a 16. században is sokszor az utóbbinak volt prioritása), s csak akkor alkalmazták, ha kiállta az idők próbáját, vagyis megszokottá, szokássá vált.<sup>6</sup> Más esetekben az elavultnak ítélt régi jog hatósági jelentőségét elvesztve a nép körében élt tovább.<sup>7</sup> Minél több jó törvényt alkotott az állam, és ezek minél hatékonyabbakká váltak, annál kevesebb esély maradt a jogi néphagyomány alkalmazására.<sup>8</sup> A jogszokások rugalmasságukból adódóan mindig megőrződtek az állami törvények mellett. Ezek által valósult meg az átjárás az egyén, a közösség és a hatóságok között.

A jogi aktusok azon kívül, hogy a magukban hordozzák a társadalom hierarchiáját, valamint az erkölcsi és vallási normarendszereket kódolják, valójában az egyének közti interakciókat irányítják, a felek közti viszonyban használt kommunikáció határait szabják meg. A jogi népszokások egyik jellemzője az oralitás. A szóban megfogalmazott

<sup>2</sup> A nyilvános megszégyenítés a legtöbb esetben azt eredményezte, hogy a bűnös elhagyta a közösséget (szimbolikus halálát okozták), ezért nem minden esetben törekedtek a fizikai bántalmazásra.

<sup>3</sup> Tárkány Szücs 1944. 3.

<sup>4</sup> Pongrácz 2001. 174.

<sup>5</sup> Uo. 171.

<sup>6</sup> Tárkány Szücs 1981. 30–31.

<sup>7</sup> Szendrey 1936. 144.

<sup>8</sup> Tárkány Szücs 1981. 32.

vallomásnak legalább két tanú jelenlétében mindig jogi tartalmat biztosítottak.<sup>9</sup> Az archaikus társadalmakban a jogiratok hiányát nem feltétlenül az írástudatlansággal kell magyarázni. A moldvai csángó és erdélyi magyar/székely közösségek nem ugyanazon princípiumok alapján szerveződtek, és bár az előbbieket esetében az alfabetizáció valójában még a 20. század elején sem volt általános érvényű, mégsem ezzel magyarázhatjuk a perefernum levelek moldvai hiányát. Az erdélyi szász és magyar/székely társadalom a *kontraktuális* viszonyokat, míg a moldvai az írásban nem rögzített, *tranzakcionális* megállapodásokat részesítette előnybe. A térség kulturális sajátosságaként említhető az a gyakorlat, hogy a felek tanúk előtti megegyezése az ügyletet megkérdőjelezhetlenné, hitelessé tette. A tranzakciók az esetenkénti újratárgyalással megváltoztathatók voltak, de az időnkénti tárgyalási alkalmak az egyének kötelezettségeinek emlékeztetésére is szolgáltak.

Amennyiben nem volt hagyománya a parasztrétegek körében a tulajdonjogot bizonyító iratoknak, a hivatalos állami perekben is a jobbágyok esetében a jogi ügyletek szóbeli formáját alkalmazták. A bírók verbális megfogalmazásban kértek vagy ajánlottak bizonyítékokat.<sup>10</sup> A *Moldvai csángó-magyar okmánytár*ban, amely 1467–1706 közötti okiratokat tartalmaz, mindössze két helyen történik utalás az öröklésre. Antonio Bonfini 1467-es írása szerint egy erdélyi magyar férfi felesége öröksége ügyében megy Moldvába.<sup>11</sup> A másik irat egy örökség átruházásáról szóló bizonyságlevél, amelyben Máramaros megyei kitelepedett személy hagyakozik az otthoni vagyonáról.<sup>12</sup>

A másik hitelesítő forma az írott jogi erejű tanúsítványok, bizonyítékok, ún. *testimonium litteralek*.<sup>13</sup> Bizonyos ügyintézesek hitelességének növelésére az állami és egyházi szervek törekedtek írásos formában bizonylatot kiállítani. Az okiratnak még akkor is hitelesítő értéke volt, ha az azt birtokló személynek nem volt igaza. Kiváló példa erre a 17. századból Szabófalva és Berendfalva tulajdonjogáról folyó vita. Az említett két falut Bartolomeo Bruttitól elkobozta a vajda és a Seculi-kolostornak adományozta. Az adomány első bizonyítékául szolgál Ieremie Movilă által 1606-ban kiállított okirat. A török hódoltság idején gyakran cserélődtek az uralkodók, a kolostor vezetői pedig a tulajdonjog legitimálásaként mindegyik vajdától igyekeztek beszerezni írott tanúságot. 1609-ben Constantin Movilă, 1612-ben Ștefan Tomșa, 1616-ban pedig Alexandru Movilă állított ki újabb okiratot. Amikor Brutti utóda perbe fogta a kolostort, ezek az iratok döntőek voltak a tulajdonjog érvényesítésében és elnyerésében.<sup>14</sup> A vajdák is írásban hagyakoztak saját vagyonukról. A 18. századi uralkodók magántulajdonukat nagyon sok felvásárolt földdel gyarapították. Haláluk előtt mindegyik szükségesnek érezte az osztás módjának végrendeletbe foglalását.<sup>15</sup>

Magyar viszonylatban a jogszokások kutatására tartalmas kútfők állnak rendelkezésünkre. II. Ulászló uralkodása idején Werbőczy elkészítette a *Tripartitumot*, amelynek cikkelyei hitelesen tükrözik a korabeli szokásokat. Az alkalmazásra szánt jogi összegző

<sup>9</sup> Sz. Kristóf 2002. 9.

<sup>10</sup> Uo. 21.

<sup>11</sup> Bonfini 2003. 63–64.

<sup>12</sup> „Azért mindezek által ujonnan adom levelemet az romanwassari pecsét alatt erősítvén, hogy valamenni az örökségben nekem részem vagyon, annak mindenneknek minden patvarkodás nélkül és háborúság nélkül ura és bírálva legyen az én bátyám Igijarto Máté.” (Domochus 2003. 82–83.)

<sup>13</sup> A közhasználatban a következő típusok voltak elterjedtek: contractualis, obligatorialis, testimonialis, reversalis, passualis, quientatia, commisio. Sz. Kristóf 2002. 9.

<sup>14</sup> Doboș 2002. 34.

<sup>15</sup> Mihordea 1968. 63.

iratot végül csak Erdélyben iktatták törvénykönyvvé. Itt az öröklési jog mindvégig a *Hármaskönyv* szerint épült ki, ezt az erdélyi fejedelemség idején kiadott *Approbaták* és *Compliáták* csekély mértékben befolyásolták.<sup>16</sup>

A román jogtörténészek valamivel szegényebb anyaggal rendelkeznek. Az Erdélyben élő román közösségekben a román bírói intézmények joggyakorlata már a korai századokban megegyezett a magyar bíróságéval.<sup>17</sup> Helyenként a magyar szokásjogtól eltérően azonban nem tettek különbséget az ősi és szerzett vagyon között. A moldvai románság körében az osztásban általános gyakorlatnak számított a lezármazottak közti egyenlő arányú részesedés.<sup>18</sup> Az általam vizsgált népcsoport származása által kapcsolatot mutat az erdélyi öröklési szokásokkal. De ugyanakkor a lakhelyváltoztatás, más geopolitikai és kulturális közegbe való átkerülés az új környezet szokásainak bizonyos szintű elsajátításával járt. A már említett módon a jogszokások sem régiókhoz, de sokszor államhatárokhoz sem köthetők, ezért az átörökítés gyakorlatának számos helyi specifikuma létezik. A szokásjog területén a csángó falvakon belül is kisebb-nagyobb eltérések észlelhetők.

### A házasság intézménye

A házasságkötés jogtörténeti szempontból gazdag anyagot szolgáltat a közösségek egykori normáiról. Egy falusi társadalomban mindenki csak saját státusának megfelelő házastársat választhatott. Az íratlan szabályok (azaz a szokás) rendelkeztek arról, hogy a cseléd nem házasodhatott be gazdája családjába, a jobbágysorban élők pedig sokszor még a szabadparaszti rétegből sem választhattak párt maguknak. Főleg a vagyonosabbak esetében a szülők választották ki gyermekük házastársát, a szegényebb családoknál a párválasztók többnyire maguk a fiatalok voltak, de itt is nélkülözhetetlen volt a szülői tanácsadás.<sup>19</sup> A földhöz kötött parasztnak házasságkötés útján csekély esélyük volt a felemelkedésre. A társadalmi hierarchiában való fennebb lépést még a birtokosok is szigorúan szabályozták.

A moldvai csángók esetében egy mindenkori földműves közösségről beszélhetünk. Európában e társadalmi réteg a késő középkorban is egyazon sorsközösségben élt. A vérrokonsági örökösödés rendje, az egész nemzetségi-rokonsági rendszer a gazdasági szempontok alapján jött létre.<sup>20</sup> A kelet-európai sajátosságok a 19. század közepéig megőrződtek. A kizárólag földműves munkából biztosított megélhetőség erős függőségi viszonytal járt. A jobbágyok esetében a házasságkötésbe beleszólása volt a földesúrnak, Nyugat-Európában a 16. század után is tiltott volt különböző földesurak alattvalói közti házasodás. Mi több, a földesúri intézmények teljesen kirekesztették a parasztokat a jogélethez, így többnyire csak előírt kötelezettségeik voltak.<sup>21</sup> Magyarországon is hasonló volt a helyzet: egy szolga vagy földhöz kötött jobbágy csak a földesúr engedélyével köthetett nem az ura fennhatósága alá tartozó személlyel házasságot.<sup>22</sup> Moldvában sem voltak különben a viszonyok. A bojári engedély mellett még az egyháznak is beleszólása volt a párválasztásba. Nem ugyanazon földesúrhoz tartozók, valamint eltérő fe-

<sup>16</sup> Tárkány Szücs 1944. 4.

<sup>17</sup> Uo. 8.

<sup>18</sup> Uo. 9.

<sup>19</sup> Uő 1981. 312.

<sup>20</sup> Horváth 1995. 172.

<sup>21</sup> Hoffmann 2004. 64.

<sup>22</sup> Kubinyi 2003. 403.



lekezetűek közti házasságkötés tiltott volt; illetve, ha tudomást szereztek a titokban megtartott esküről, beavatkoztak, s azonnali felbontását követelték. Így a leggyakoribb házasságkötési modell Szent Pál szavait látszott követni: „*si vis nubere, nube pari*”.<sup>23</sup>

A házassodás területi korlátozása az endogámiában ragadható meg. Az endogám falu belső szabályai igyekeztek háttérbe szorítani a más falubelivel, más vallásúval vagy nemzetiségűvel való házasságot.<sup>24</sup> Az exogámia tilalma másrészt annak a földesúri jognak a csökevénye, melynek értelmében a birtokosnak jogában állt megakadályozni a házasságot követően más földesúri birtokra költözést.<sup>25</sup> A moldvai falvak mindegyikében a 19–20. század fordulójáig még általános érvényű volt az endogámia. Ennek csökevényeit olyan mozzanatokban lehet megragadni, mint az út elkötése vagy a kelengye megváltási díja. A szomszéd faluba kiházásított lány vőlegénye a falu határában a legényeknek váltságdíjat kellett fizessen, egyébként nem vihette el a menyasszonyt. Hasonló módon a fiatal lányok nem engedték kivinni a *jesztrét* az udvarról, amíg a keresztapa nem fizette ki.

A lakodalommal kapcsolatos szokások a jogi vonatkozások egész sorát adják. A család vagy a fiatalok által kiválasztott élettárs vagyoni szempontból való megfelelése igen fontos szerepet játszott. A szülők kötelességüknek tartották, hogy a házasságot megelőzően a vagyoni alappal kapcsolatosan megállapodás szülessen. Ez történhetett írásban vagy tanúk előtt szóban. A házasságkötés aktusa is szigorú reciprocitásra épült. A házassodás előfeltételeit képező javak településenként változhattak. A csángó közösségekben általános érvényű volt, hogy a lány kiházásítási javakkal kellett rendelkezzen. Hasonlóképpen a legény vagyont is előírások szabályozták.

Az egyházi szertartást és a közhivatalnál bejegyzett házasságot a szokás által megkövetelt cselekedetek előzték meg. A csángó fiatalok egymás iránti kölcsönös tetszésüket jegyváltással fejezték ki, amely gesztus által a falutársak is tudomást szereztek a kapcsolatról. A párkapcsolatok nem kerülhették el sem a szülők, sem a faluközösség figyelmét (véleményezését), s mielőtt még leánykérésre került volna a sor, a szülők már előre eldöntötték egymás közt, hogy alkalmas-e a kérő vagy nem. A jegyadást követő második jogi aktus a leány kikérése volt. A moldvai falvakban mindez szigorú rituálét követett. A három alkalommal megismételt kérés valóságos szerepjátszás, mely a kereszténység előtti szokások töredékeként értelmezhető. Az érintett felek tárgyalásának kedvező kimenetele esetében a fiatalok kézfogása hitelessé tette a tranzakciót. A korabeli csángó falvakban a tárgyalást a szó szoros értelmében kell tekinteni, hiszen a két család feje (az apák) tanúk előtt megegyezést kötöttek a fiataloknak adott javakkal kapcsolatosan. Helyenként a kézfogás eseménysorozatának szigorú tartozéka volt az alku, amelynek során ha nem sikerült megegyezniük, az egész házassági tervet felbontották.<sup>26</sup>

A régi magyar jogszokások különös jogi jelentőséget tulajdonítottak a házassági elhálásnak.<sup>27</sup> Ha a lakodalmat követő éjszakán kiderült, hogy a menyasszony nem volt érintetlen, a lány szüleivel szemben a fiúnak újabb jogai voltak. Az északi csángóknál a 20. század elején még általános szokás volt az, hogy a keresztapa reggel ellenőrizte a fi-

<sup>23</sup> Ha meg akarsz házasodni, házasodj hozzád hasonlóval. Pilat 2000. 95.

<sup>24</sup> Tárkány Szücs 1981. 292.

<sup>25</sup> Kubinyi 2003. 408.

<sup>26</sup> Tárkány Szücs 1981. 349–350.

<sup>27</sup> Szendrey 1936. 147.

atalok fekhelyét, bizonyítékot keresve a nemi aktus bekövetkeztére.<sup>28</sup> A lányt tisztátalansága miatt nem küldték vissza az apai házhoz, ellenben sajátos módon ezt tudtára adták a falunak, szégyent okozva a szülőknek. Az apa ilyenkor a legény követelését kielégítve újabb földterülettel vagy állatokkal kellett kiegészítse lánya hozományát.<sup>29</sup> A katolikus csángó közösségekben nem volt általános érvényű a válás, ezért a férjet ért sérelem feloldásaként a *jesztré* gyarapítása szolgált. Egy erkölcsös faluközösségben, ahol a hagyományhoz és a normához való ragaszkodás mindenkire egyaránt jellemző volt, úgy tűnik, az anyagi javaknak becsületet megváltó erejük volt. A házasság megkötése előtt teherbe esett lányokra az egyház penitenciát szabott ki, nekik már kevés esélyük volt a férjhezmenetelre. A vagyonosabb családból származó megesett lánnyal a szegényebb fiú viszont hajlandó volt házasságra lépni.

### Személyi jog

Minden közösségben a viszonyokat elsődlegesen a személyi jog határozza meg. Egy személy jogai azon a ponton érnek véget, ahol társának jogai kezdődnek. A családi jog az előző által meghatározott kötelességeket és engedményeket rendszerbe szervezi. Ez utóbbi rendelkezik a családtagok elhalálása esetében a javak átörökítése felett is, mintegy konszenzusra juttatva az öröklésre jogosult személyeket. Az öröklés számos esetben nemcsak a szűk családra, hanem a rokonságra is kiterjed, így a hozzátartozók közti kommunikációt hivatott szabályozni.

A csángó öröklési jogszokások vizsgálatakor legalább két szempontot kell érvényesíteni: a csángó falvakban alkalmazott örökösödési szokások nagymértékben mutatnak hasonlóságot, esetenként teljes azonosságot az Erdélyben érvényesített szokásokkal. A peres iratok hiánya nehezíti a történeti távlatokban való vizsgálatot, a felhasználható források azonban lehetőséget biztosítanak az összehasonlító vizsgálatra. A második szempont, melyet mindenképpen szem előtt kell tartani: a betelepülések idején Moldvában alkalmazott sajátos román jogszokás. Erdély és Moldva területén a jogtörténetesek némi különbségeket írtak le, ezért vizsgálatom során a megfelelő helyen jelzem az eltéréseket, s párhuzamosan a csángók által gyakorolt szokásvariánst.

Erdélyben az öröklés kiszolgáltatásakor különbséget tettek az ingó és ingatlan javak között. Ezen túlmenően szigorúan számon tartották azt is, hogy a javak ősi vagy ági, szerzeményi vagyonként öröklődhetnek. Ősi vagyonnak azt tekintették, ami az elődöktől törvényes öröklés útján egyszer már átszállott az utódokra, s erre csak a családtagok voltak jogosultak.<sup>30</sup> Az öröklési jogszokások közül a *Hármaskönyv* is a fiági öröklést tekinti normának. Ennek értelmében a legfiatalabb fiúnak előjoga volt.<sup>31</sup> A gyakorlat különösen a 15. században erősödött fel, s lányok csak akkor örökölhettek, ha fiúk már nem voltak a leszállók sorában. Ha a fiág kihalt, a birtokot természetesen a lányok (fiúleány) közvetítették az újabb generáció fiághoz.<sup>32</sup> 1555-ben a Székely Nemzeti Constitutio határozata (a hagyományra hivatkozva) Erdélyben törvényként megerősíti

<sup>28</sup> Wichmanné Herman 1936. 64.

<sup>29</sup> Pilat 2002. 95.

<sup>30</sup> Tárkány Szücs 1944. 4.

<sup>31</sup> „[...] atyai s ősi bármily nevezetű javai és jószágai mind [...], mint atyáról való testvérek közt egyenlően osztatnak meg, és a hány fíestvér van, annyi részre szakíttatnak. Az atyai ház pedig a legifjabb fiúnak adatik lakásul.” Werbőczy 1990. 132–133.

<sup>32</sup> Tárkány Szücs 1944. 5–6.

a fiági öröklést: „Valamely embernek fia, lánya vagyon. Az örökség a fiat illeti, de úgy, hogy a fiú a leányt, kiki a maga székének törvénye szerént kiházasítsa.”<sup>33</sup>

Tárkány Szücs Ernő a román öröklést vizsgáló Fotino megállapításaira hivatkozva a román jog jellemvonásának tünteti fel azt, hogy nem tesznek különbséget az ősi és a szerzett vagyon között. Kihangsúlyozza, hogy Moldvában egyenlően osztják meg a leszármazottak között a vagyont.<sup>34</sup> A 19. század állami rendeletei, amelyek a jobbágyfelszabadítás céljával léptek érvénybe, korlátozták a kiosztott földterület feletti rendelkezés jogát. Vagyis az így szerzett telket harminc évig nem lehetett eladni. A tételes jognak e cikkelyére a peres iratokban *după obiceiul Țării*-ként<sup>35</sup> hivatkoztak. Jelen esetben nyilvánvaló, hogy a tételes jog egyik rendelkezését tekintik ősi hagyománynak. Moldvában még az a szokás volt érvényben, hogy az utód nélkül elhalálozott falusi parasztnak minden vagyona a földesurára szállt. Hasonló módon az örökös nélkül meghalt földbirtokos javai az államot illették meg.<sup>36</sup>

A csángók körében a fiági és lányági vagyonelosztás gyakorlatában lényeges eltérések mutatkoztak. Az öröklést patrilineáris ágon számították, az *ultima genitura* öröklési szokást gyakorolva. A szülők még életük ideje alatt a fiú- és lánygyermek kielégítésére törekedtek, a hagyaték elosztásában azonban a két nem képviselői egyenlőtlen mértékben részesedtek. A legkisebb fiú örökölte a szülői házat, a többi fiúnak az apa házat épített, míg a lányokat kiházasította.<sup>37</sup>

A nemek közti különbségtétel elavulása ugyancsak a tételes jog erőteljesebb alkalmazásával van összefüggésben. Általános érvényű volt a magyar nyelvterületen, hogy a lány az ingatlanokból keveset, esetleg semmit sem kapott, hiszen őt kelengyével adták férjhez. Az apa halála után azonban az osztásban a lányokat és a fiúkat egyenlő rész illette meg. A 19. század elején a jobbágyi öröklésben is az egyenlő osztás tendenciája volt megfigyelhető. A század közepén a tételes jog előírta ezt a gyakorlatot, így egyre jobban háttérbe szorult az addigi szokás. Az északi csángók körében olyan eset is említhető, amikor a lány kapott nagyobb részt a földterületből, mintegy stimulálóként a kérőkre nézve. Az a gyakorlat volt életben még a csángó falvakban, hogy a kenderes földet leányágon számították és adták tovább.<sup>38</sup>

A 19. század közepén a törvények az ősiséget megszüntették, a földműves társadalmakban mégis tovább élt az előző gyakorlat sok csökevénye. Megszűnt a fiági és lányági megkülönböztetés, és megerősödött a leszármazók egyenlő öröklésének szabálya. Az ősiségből megmaradt a családi vagyon fogalma, az ági vagyon és az öröklés intézménye.<sup>39</sup> A patrilineáris ágon számított öröklési szokás részben módosult. A földet már nem csak kizárólag fiúk örökölhették, sőt az ősi vagyonból a lányokat is rész illette meg, de a szülői házat tartalmazó telekre még mindig a legkisebb fiúszülött jogosult. Az ősi szokásjognak – az öröklés tiltásának – maradványai a halottas szertartásban élnek tovább. Az előd személye iránti rendkívüli tisztelet kifejezésésképpen jelentkezik az a gyakorlat, hogy a koporsóba helyezik, vagy Isten nevében a szegényebbeknek adják az elhalálozó ruhaneműjét. Egyes tárgyak átörökítésére irányuló tiltásra ráépült az egy-

<sup>33</sup> Imreh 1973. 224–225.

<sup>34</sup> Tárkány Szücs 1944. 9.

<sup>35</sup> Országos [‘régí’] szokás szerint. Mihordea 1968. 70.

<sup>36</sup> Uo. 55.

<sup>37</sup> Klézsén még őrzik az emlékét az ősiség által védett családi vagyonnak, melyet kizárólag családtag (vagy rokon) örökölhet.

<sup>38</sup> Kós 1976. 200.

<sup>39</sup> Pongrácz 2001. 184.



ház dogmarendszere. A ma is érvényben levő cselekedetnek mágikus okot tulajdonítanak: a családtagok ezáltal hozzájárulhatnak halottjuk szenvedésének feloldásához és az elhunyt túlvilági integrációját segíthetik elő.

### Birtoklás – tulajdonjog

Az egykori nemesi, kiváltságos területi, jobbágyi, illetve zsellérfalvakban az örökjogi törvényeik és maguk alkotta szokásaik egészen változatos formában öröklődtek át a mába.<sup>40</sup> A csángóknak évszázadokon keresztül a mezőgazdaság jelentette az egyedüli megélhetési forrást, ezért legnagyobb értéket a földnek tulajdonítottak. A státusuk nem minden faluban volt azonos. Annak függvényében, hogy bérlők voltak, vagy pedig tulajdonjoggal rendelkeztek, az átörökítés is egészen más formát öltött. A tulajdonjog öröklés útján való elnyerésének vizsgálatakor szükséges azokat a módokat is figyelembe venni, amelyek által az elődök e javak birtokába kerültek.

Különös helyzetet teremt a történeti, politikai, vagy más okok által előidézett népcsoport áttepedése, amikor az új környezet, a hirtelen megváltozott állapotok különlegesen hatnak a csoport egységes életberendezkedésére.<sup>41</sup> A csángó falvak esetében ezt a kérdést is árnyaltan kell kezelni, ugyanis a történelem folyamán a Kárpátok keleti és nyugati oldalára való át- és visszatepedés folyamatos volt. Moldva kedvezőnek mutatkozott a betelepedők számára, hiszen mindig elegendő megműveletlen földterület volt. A 16–17. században a törökök és tatárok portyázásai miatt az ország szinte teljesen kiürült.<sup>42</sup> Különösen az 1538-as, 1658-as, és 1682-es hadjáratok következtében menekült el Moldva lakosságának kétharmada.<sup>43</sup> Hasonló körülmények közt a birtokviszonyok sem válhattak tartósakká. A pusztítások után visszatérő lakosok ki voltak szolgáltatva egy-egy földesúr kénye-kedve szerinti rendelkezéseknek.

A 19. század közepéig a föld nagy része bojárkézben volt. 1773-ban négyszázhatvanhét bojárt tartottak nyilván Moldva területén. Az ezerkilencszázhatvanhét moldvai faluból ezernyolcszázharminc az ő birtokukban volt.<sup>44</sup> A csángó közösségek a földműves társadalmon belül két csoportba rétegződtek. Többségük a földbirtokosoknak alárendelve függőségi viszonyban élt. A jobbágy (*vecini*) a birtokos nemessel való megállapodás alapján művelte, használta a földet, és ezért munkát, terményt és pénzt szolgáltatott, tehát a hasznot megosztotta. Ebben az esetben a megművelt föld a bojár tulajdonát képezte, a földműves pedig örökbérlő volt. A bérelt területen meghatározott terménymennyiséget kellett termelni, de a haszon nagy része nem őt illette. Sokszor a jobbágnak még a házhelye sem volt a saját tulajdonában, így halála esetén az utódok semmilyen ingatlanuk nem kerültek a birtokába. A teljes vagyontalanság leegyszerűsíti az öröklési jogszokásokat is. A hozományt legtöbb esetben csak néhány ruhanemű jelentette.<sup>45</sup>

Kivételt képeztek a szabadparaszti státussal rendelkező csángó falvak, melyek a székeltek köréből ismert részes közbirtoklást gyakorolták.<sup>46</sup> Nem a földesúrnak voltak

<sup>40</sup> Papp 1948. 5.

<sup>41</sup> Uo.

<sup>42</sup> Pozsony 2003. 33.

<sup>43</sup> Benda 2003. 20.

<sup>44</sup> Mihordea 1968. 54.

<sup>45</sup> Pilat 2000. 95.

<sup>46</sup> A 18. században a föld egyharmada volt a részes gazdálkodást gyakorló földművesek kezében.

alárendelve, hanem közvetlenül a vajda fennhatósága alá tartoztak.<sup>47</sup> Ezek közül kevés szabadparaszti falu őrizhette meg gazdálkodási módját, ugyanis a fanarióta uralom idején az úri bekebelezésnek váltak martalékvá. Klézse<sup>48</sup>, Somoska, Lujzikalagor, Terebes, Bogdánfalva, Diószén *răzeș* falvakként voltak számon tartva, de más falvakban is (Forrófalva, Kelgyest) a legelőket és erdőket hasonló módon birtokolhatták a falustársak. A közösség tagjainak jogukban állt saját részüket eladni, így a földbirtokosok több részt felvásárolva fokozatosan egy egész falut birtokba vettek.

Nem egy eset tanúskodik arról, hogy a vajda kedve szerint bánt ezekkel a falvakkal is, a szabadparaszti sorban élők egészen könnyen jobbágygá válhattak. Általános volt az a gyakorlat, hogy a kolostorok az uralkodótól elnyertek egy-egy falut.<sup>49</sup> 1587-ben Petre Șchiopu vajda Kelgyest összes birtokait az Agapia-kolostornak adományozta.<sup>50</sup> Hasonló módon az egykor Bartolomeo Brutti tulajdonát képező Szabófalva és Berendfalva 1606-ban Ieremia Movilă adományaként átkerült a görögkeleti Seculi-kolostor tulajdonába.<sup>51</sup> A földműves csángókat egészen könnyen megfoszthatták a tulajdonjogtól, így az addig gyakorolt öröklési szokásokról kénytelenek voltak lemondani.

A munkaerőhiány miatt a Kárpátok nyugati oldaláról folyamatos volt a betelepedés. A mezőgazdasági munkára alkalmas népesség a birtokosok földjeit művelve, munkajük fejében letelepedésre alkalmas helyet kapott.<sup>52</sup> A bojárok házhellyel jutalmazták azokat, akik sok erdőt irtottak. A betelepedők megragadva a lehetőséget egyre nagyobb területen végeztek irtást, melyeket később eladtak. 1746-ban Ioan Mavrocordat megtiltotta a kiirtott területek áruba bocsátását, de a tulajdonjogot átengedte az irtást végző földműveseknek.<sup>53</sup>

A 16–18. századokban a csángó falvak nagy része a fejedelmek és bojárok általi betelepítéssel népesedtek be. A 18. század elején Dimitrie Cantemir is adatolta ezt a mesterséges migrációt: „hegyaljai [‘moldvai’] tartományokban sok a katolikusnak nevezett alattvaló [...] kiket Ștefan cel Mare telepített oda bojárjai gondjára bízva”.<sup>54</sup> Az uralkodó katonáskodásuk fizetsége fejében húsz-harminc gazdának juttatott földet Klézsen. Ugyancsak Ștefan cel Marének tulajdonítják Somoska telepítését is, a lakosság *răzeși* jogait a fejedelem marhabőrrre írt levélben ismerte el.<sup>55</sup> A fejedelmek számára az volt a kecsegtető, hogy az Erdélyből érkező földműves réteg fejlett mezőgazdasági kultúrával rendelkezett. De nemcsak a paraszti munkaerőt látták szükségesnek Erdélyből áthozni, hanem mesterembereket is: az udvarban például számos magyar mester és kézműves tevékenykedett.<sup>56</sup>

A munkaerőként való betelepítés nem mindig állami irányítással történt. Számos bojár időszakosan Erdélyből hozott földműveseket, akiknek letelepedés esetén házhelyet és szőlőt ígért. 1600 körül Forrófalván élő Tomșa Ștefan nevű bojár is „Magyarföldről hozta a munkásokat”.<sup>57</sup> Klézse és Szászút közötti falvakban a nyár végi cséplést

<sup>47</sup> Benda 2003. 38., Mihordea 1968. 79.

<sup>48</sup> „satul Razașescu Cleja” Bákó MÁLt – Klézse RKatLt 1/1883. f. 23.

<sup>49</sup> Pozsony 2003. 31.

<sup>50</sup> Moraru–Dimișcă–Coșa 2002. 38.

<sup>51</sup> Doboș 2002. 34.

<sup>52</sup> Kós 1976. 105.

<sup>53</sup> Mihordea 1968. 80.

<sup>54</sup> Cantemir 1956. 61.

<sup>55</sup> Kós 1976. 106., 215.

<sup>56</sup> Pozsony 2003. 31.

<sup>57</sup> Kós 1976. 215.

ugyancsak Erdélyből érkező munkások végezték. Bogdánfalvára a bojár cukorrépa-földjére az első világháború előtt minden évben kétszáz család érkezett kapálni Háromszékről és Csíkból.<sup>58</sup> 1740-ben Grigore Ghica vajda Matei bojárnak megengedi, hogy Kotnár környéki szőlővidékét Erdélyből hozott munkásokkal telepítse be.<sup>59</sup> Az 1764-es madéfalvi megtorlást követően a Mojnest környékén megtelepedett székely kivándorlók a helyi bojártól letelepedésre és gazdálkodásra alkalmas földterületet kaptak. Ennek tulajdonjoga továbbra is a földesúr kezében maradt, a letelepedők évi ötven tallér bér ellenében haszonbérleői voltak a telkeknek.<sup>60</sup>

Az olcsó munkaerőként Moldvába került, majd megtelepedett nép heti robotmunkát volt köteles teljesíteni a bojárnak, ezenkívül ők tartották karban a földesúr malmát, továbbá kötelező szekeres fuvarokkal adóztak a fejedelemnek. A Kárpátok keleti oldalára irányuló migráció még a 19. században is élénk volt. Ekkor már a Mojnest vidéki petróleumkutak, a bohusi posztógyár, valamint a szászúti cukorgyár munkaerőhiánya idézte elő az áttelepedést. Ennek ellenére sokan jövedelmük kiegészítése céljából földművelésbe fogtak. A falusi parasztságnak a fokozott bojári kizsákmányolás miatt nem nyílt lehetősége saját gazdasága gyarapítására. A 19. század második feléig a jobbágyoknak gyakorlatilag egyetlen módjuk sem volt a birtokszerzésre. Nyilvánvaló, hogy az ősi vagyon fogalma és az átörökítés gyakorlata, valamint a legfiatalabb fiú előjoga csak a szabadparaszti (*răzeși*) falvakban hagyományozódhatott. A szabadság joga sem volt mindig biztosítva, s a kolostoroknak és az uraknak hűséges szolgálat teljesítéséért juttatott birtokok mindig a részes faluközösségeket csorbította.

A 18. század közepétől a fejedelmi rendeletek által érezhetővé válnak a jobbágysors megkönnyebbítése érdekében hozott intézkedések. 1749-ben Moldvában Mavrocordat fejedelem reformjai látszólag megszüntették a jobbágyságot, a falvak lakóit szabadnak nyilvánították. Az így elnyert szabadság azonban azt jelentette, hogy a tulajdonjog a bojár kezébe került, a paraszt pedig elvesztette az ősi faluközösségekben élvezett jogait. Bár a falu lakói földterülethez jutottak (a harmadolás módszerét alkalmazva a föld egyharmada a bojár birtokába, kétharmada pedig a parasztok megművelése alá került), a telkek örökbérleőivé váltak, melyekért évi robotmunkára voltak kötelesek. A harmadolást (amelyet a parasztok és a bojár közti kompromisszumként tekintenek) Știrbei vajda is alkalmazta 1851-ben.<sup>61</sup> Ezek a rendelkezések alapjául szolgáltak az 1864-es földreformnak.

Az említett év december 25-én a kapitalista törekvések hatására az állami szervek Alexandru Ioan Cuza vezetésével földosztást rendeltek el, amely által a csángók is (általállományuk függvényében) földhöz jutottak. 1865 áprilisában érvénybe lépő törvény a jobbágyfelszabadítást célozta meg. Az osztás a bojári földbirtokokból, a közös legelők feltörésével, esetenként a kolostoroktól elkobzott területekkel vált megvalósíthatóvá. Pusztinán mindössze nyolcvan személynek juttattak földterületet, a határnak alig egy-negyed részét téve ki így az új tulajdonba kerülő szántók összterülete.<sup>62</sup> Onesten kétszázharminc személy nevét tartalmazza a földosztó lista;<sup>63</sup> Kelgyesten pedig százhu-

<sup>58</sup> Kós 1976. 215.

<sup>59</sup> Mihordea 1968. 61.

<sup>60</sup> Imreh 1994. 64.

<sup>61</sup> Stahl 1992. 86–87.

<sup>62</sup> Bartha é. n. 22.

<sup>63</sup> Halász 2002. 78.

szonkét családról tanúskodik az 1911-ből fennmaradt térkép és földosztási jegyzék. Itt a simonesti bojári és a helyi kolostori földek által elégíthették ki a jobbágyokat.<sup>64</sup>

A Moldvában élő földművesek legtöbbször *pálmás* (dolgos ember) lévén csupán tíz *rúd* (17 ár) földet kapott, amelyet nagy részük adóságaik törlesztésére visszaszolgáltattak a földesúrnak. A kétökrös gazdák négy *falcsát* (5,8 hektár), a négy ökrösök öt *falcsát* (7,9 hektár) is kaphattak. A tulajdonukba került földdel feltételek is jártak. Bár örökölhető volt a telek, nem lehetett eladni, harminc évig a tulajdonjogot elnyerő család kellett gondoskodjon a megműveléséről. Az 1865-ös földosztás a falvak papjainak és tanítóinak is kirendelt egy *falcsa* szántót és kaszálót.<sup>65</sup>

A misszionáriusok jelentéseinek tanúsága szerint a 19. század végén még nagy szegénység volt a csángó falvakban. Sok helyen azért nem volt pap, mert a hívek nem volt miből eltartsák. Petrás Incze leveleiben arról ír, hogy 1883-ban a klézsei lakosok még mindig a földesúrnak dolgoznak, s az elszegényedés annyira eluralkodott a népen, hogy abban az évben egyetlen temetést sem tudtak befizetni.<sup>66</sup> A moldvai földműves tömegek helyzete a 19. század végén kétségbeejtő volt. Ezt használta ki néhány álügynök, akik 1883 augusztusában végigjárták a csángók lakta falvakat, és egy-egy családtól négy *fránkot* (lejt) vettek fel azzal az ígérettel, hogy ez képezi Magyarországra való kiöltöztetésük esetén kapott földterületre a foglalót.<sup>67</sup>

A térség földműves rétege annyira leszegényedett, hogy alig tudta eltartani magát. Ez egy olyan újabb periódus a csángó falvak életében, amikor a fokozott szegénység miatt visszaszorult az örökbe adott javak mennyisége. Az 1864-es földreform után Moldvában a falusi lakosok birtokában átlagban 4,06 hektár telek volt. A földhöz jutott parasztréteg körében általánossá vált örökléskor ingatlanok juttatása is. A sokgyermekes családon belüli osztás következtében a kisbirtokok egyre jobban feldarabolódtak. 1905-ben a gyermekek, testvérek közti szétosztás következtében a személyenként birtokolt átlagterület 3,2 hektárra csökkent.<sup>68</sup> A kilátástalan helyzetből adódó elégedetlenségeket az állami szervek újabb földreformokkal próbálták levezetni.

Az 1864-es földreformot követően 1889-ben újabb osztásra kerül sor, melynek során az előző földosztás után összeházasodott személyeknek juttattak földet. A rendelet teljesítése ez esetben sem volt akadálymentes, és területek hiányára hivatkozva sok esetben nem tudták teljesíteni a törvény előírásait.<sup>69</sup> I. Ferdinánd 1917. március 23-án a fronton harcoló katonák motiválására újból földet ígért. Felszabadítható földterületek elsősorban a bojári telkek bizonyultak, de elvették földjeiket a külföldön tartózkodó román, valamint az országban földet birtokló idegen állampolgároktól is. A kisajátítást Ion C. Brătianu kormánya hajtotta végre 1918-ban. Moldvában a birtokolt földterületeknek nem volt pontos jegyzéke, a hatóságok nem rendelkeztek telekkönyvvel, így a földjeik beszolgáltatására kényszerült birtokosoknak lehetőségük nyílt csak azt átadni az államnak, amit hajlandók voltak bevallani.

1921-ben újabb földtörvényt szavazott meg a kormány. A protokollum gyakorlatba ültetésére 1922-ben került sor, sok helyen azonban még az 1925-ös év végén sem telje-

<sup>64</sup> Moraru–Dimișcă–Coșa 2002. 43.

<sup>65</sup> Bákó MÁLt – Klézse RKatLt 1/1883. f. 31.

<sup>66</sup> Petrás Incze 2001. 449.

<sup>67</sup> Uo.; Kós 1976. 107.

<sup>68</sup> Moraru–Dimișcă–Coșa 2002. 45.

<sup>69</sup> Uo. 44.

sítették az osztást. A földterületre jogosultakat kategorizálták, s ennek függvényében eltérő nagyságú területeket kaptak. Az osztásból részesedtek:

- a háborúban elhalt személyek kiskorú gyerekei,
- az 1916–18 között besorozott férfiak,
- a háborús özvegyek,
- a föld nélküli falusiak,
- az öt hektárnál kisebb telket birtokló földművesek.

Kelgyesten százharmincegy személy összesen háromszázötvenhét hektár föld tulajdonába jutott, amelynek nagy része a közös (*răzeși*) legelők kiosztásával vált megvalósíthatóvá. A falu százhetvennégy családfőt számlált, akik közül százharmincegyet tartottak jogosultnak a földterületre. Harmincnyolcon öt hektárnál kisebb telken gazdálkodtak, huszonhat személynek pedig egyáltalán nem volt föld a birtokában.<sup>70</sup> Pusztinán az eszkorcéni bojár tulajdonából kellett végrehajtani az osztást, ő viszont megtagadta a magyar lakosoktól a földet. A hatóságok köztes megoldásként Foksány vidékén mértek ki, húsz gazdának pedig Gárafában juttattak telket. Terület hiányában itt is csupán a falusiak egytizedét elégíthették ki.<sup>71</sup> Ezek az osztások sem voltak bérmentesek. Az így megszerzett földet húsz év alatt az államnak vissza kellett fizetni, de addig is használati bér fizetésére voltak kötelezve.<sup>72</sup> Ez nagy részüket adósságokba sodorta. Néhányuktól már 1923 novemberében, majd az ezt követő év februárjában elvették a földet, mivel nem az előírt gabonafajtával gazdálkodtak.<sup>73</sup> Számos falusi földműves a jobbagysorsnál is nehezebb életkörülmények közé kényszerült, ezért 1940. április 1-én országos szinten törlesztették az adósságokat.<sup>74</sup>

1945. március 22-én Petru Groza a nagybirtokosok jogainak megcsorbítását rendelte el. Kiragadva ezek kezéből a földet a parasztoknak juttatta.<sup>75</sup> Családonként maximálisan ötven hektár erdő és szántóföld volt megengedett. Az így keletkezett földterület-feleslegből a szegény falusi rétegnek, valamint a második világháborúban résztvevő katonáknak mértek szántóföldet (ez utóbbiaknak 1,5 hektár került a tulajdonukba). Az osztást végző bizottságban egyaránt voltak román és magyar nemzetiségűek is, s nem egy esetben konfliktusok alakultak ki a földterületek megszerzése miatt.

A lányniki Laczkó István önéletírása bizonyíték arra, hogy a környező román falvak vezetői sokszor a csángó közösségek rovására igyekeztek végrehajtani az osztást. A bojári telkek felosztása kapcsán kialakult nézeteltérések, az 1946-os szárazság és a szegénység készítette arra a lakosok egy részét, hogy a magyarországi kivándorlásban gondolkodjanak.<sup>76</sup> Hasonló volt a helyzet Pusztina környékén is. A kitelepedést választó családok az utazásra szükséges pénzüsszeget földterületeik eladásából szerezték meg, a többi ingó és ingatlan javaikat a rokonság körében osztották szét. Ez a típusú osztás szokatlan volt, hiszen addig nem volt arra példa, hogy az egyén az élete során szerzett összes javait elidegenítette volna. Természetesen erről jogszokás sem rendelkezett, így mindenki saját belátása szerint cselekedett. A mindenkori közösségi viselkedésmód, az ősi vagy szerzeményi javakra vonatkozó megkötések, s nem utolsósorban az érzelmi

<sup>70</sup> Moraru–Dimișcă–Coșa 46.

<sup>71</sup> Bartha é. n. 22.

<sup>72</sup> Moldvában az átlagbér egy hektárra 2000 lej volt.

<sup>73</sup> A föld egyharmad részét búzával kellett bevetni.

<sup>74</sup> Moraru–Dimișcă–Coșa 2002. 45.

<sup>75</sup> Pozsony 2002. 161.

<sup>76</sup> Laczkó 1994. 153.



kötődés következtében az ajándékozás mindegyik esetben a közeli rokonokat célozta meg. A kitelepedést választók telkeit az állam is elsajátíthatta.<sup>77</sup>

A 83/1949-es kormányrendelettel elkezdődött a nagybirtokosok teljes mértékű kisémmizése, valamint a több mint tíz hektár földel rendelkező gazdáknak kuláksorba való kényszerítése. Akárcsak az ország más területein, Moldvában is kisémmizték a földművelésből élő csángókat. Földtulajdonukat csupán a lakóházuk melletti kerthelyiség, esetleg beltelek képezte. A kollektívben dolgozó személyek a falu határának nagyságától függően saját használatra kaptak szántót és szőlőtermesztésre alkalmas területet. Kelgyesten harminc ár földet is adtak, Forrófalván csak öt *rúd* (8,5 ár) szántót és két *rúd* (3,4 ár) szőlőt adtak.

Az 1962-es kollektivizálás által mindenki elvesztette a földterületek feletti tulajdonjogát. Nyilvánvaló tehát, hogy ez egy olyan újabb periódus a csángó falvakban, amikor érvényét veszítette számos öröklési szokás. A téeszbe való belépés kényszere egyben az ígásállatok és mezőgazdasági eszközök beszolgáltatását is jelentette. A jobbágyfelszabadítást megelőző időszakban sem volt korlátozva e javak átörökítésének gyakorlata, az '50-es években viszont ezektől is megfosztották a falusiakat, még jobban megcsorbítva az öröklési gyakorlatot. Az egyén javait nem képezhetette más, mint háza, esetleges beltelek és az ingóságok. A telekkönyvek hiányát már 1918-ban kihasználták a bojárok, ez ugyanakkor kedvező volt a földműves réteg számára is. Pusztinán a határ egyes eldugottabb részében levő kisebb telkeket, melyekről a hivatalosságoknak nem volt tudomásuk, nem vallották be, így továbbra is gazdálkodhattak ezeken. Valószínűleg a faluközösség előtt ezek „nyilvános titok” formájában voltak ismertek, s a rendszerrel szemben tanúsított ellenállás egyik formáját jelentették.

A javaktól való megfosztás és a szigorú állami ellenőrzés kedvezőtlenül hatott a népi jogszokások alkalmazhatóságára. A csángó falvakban a házasság rituális jellege a kisémmizéssel még nem veszett el. Egyes mozzanatai azonban már semmilyen funkciót nem voltak hivatottak betölteni, így a népi racionalitás kiiktatta őket. Mivel sem földdel, sem ígás állatokkal nem rendelkeztek, a kézfogót megelőző alku feleslegesnek mutatkozott. A törvényi előírásokhoz való ragaszkodás egyik leglátványosabb hatása a ház öröklésének gyakorlatában észlelhető. Az egykori szokásnorma értelmében a legkisebb fiú továbbra is prioritást élvez a szülői ház elnyerésében, viszont a gyermekek közti egyenlő osztás megköveteli a testvérek pénzbeli kielégítését.

A földműves munkát megtagadó, valamint tanulni vágyó fiatalok főleg városra irányultak. A falusi környezet elhagyása egyben a mentalitás és az értékrend megváltozását is eredményezte. Megszűnt az endogámia, és a párválasztásban is többnyire csak a fiataloknak volt szerepük. Természetesen a városi életforma felvállalásával a szőttesek és a népies ruházati cikkek is kiszorultak a hozományból. Az egykori gyakorlat, melynek értelmében a szülők a fiúkat házzal vagy házhellyel ajándékozták meg, a városra való átköltözéssel tömbházlakások vásárlásában élt tovább. A külföldre irányuló munkamigráció is egyre inkább a specifikus vonások átértékelődését idézte elő. 1990-ben a 18-as törvény feloszlatta a kollektív gazdaságokat, de a harminc évvel azelőtt a földtől megfosztott lakosságna már sem mezőgazdasági gépek, sem fizikai munkaerő nem állt rendelkezésére a megműveléshez. Az anyagi, valamint hatékony mezőgazdasági gépek hiányában a föld terméshozama még mindig csak a megélhetőséghez szükséges élelmet tudta biztosítani.

<sup>77</sup> A 1944. június 10-én megszavazott 319-es törvény értelmében rokonok hiányában az elhalt személyek vagyonra az államot illette meg. Cosmovici 1989. 44.

A fiatal generációk körében a földhöz való viszonyban egyfajta rétegződés figyelhető meg. Létezik a fiataloknak az a csoportja, akik a fentebb vázolt urbánus életformát választják, s a városi üzemekben dolgozva, vagy pedig a nyugati államokban szakképzetlen munkavállalóként igyekeznek jövedelemhez jutni. Általános az a gyakorlat, hogy a külföldön szerzett pénzösszeget szülőfalujukban házépítésre fordítják. A jelenség a rendszerváltás után öltött tömeges jelleget, mára egyes falvakban (Pusztina, Lujzikalagor) külön „negyedek” épültek fel hasonló (külföldi) anyagi forrásokból. A városra költözöttekkel ellentétben ezek a személyek hosszú távon továbbra is a falusi életformában gondolkodnak. Az egyéni vállalkozások, kisüzemek hiánya miatt a faluba való visszatértük után egyelőre csak az ingázás vagy a földművelés látszik az egyedüli megélhetési módnak. Sőt az sem szokatlan, hogy egyesek vendégmunkából származó jövedelmüket földterület vásárlására fordítják.

A fiatalok egy másik rétegének a gazdálkodás jelenti a megélhetőséget. A szülők tulajdonában levő, vagy már előzőkkel telkeken állati munkaerőt alkalmazva gyenge terméshozamot tudnak elérni. Ezek a családok többnyire szegényebb sorban élnek, mely életmódban sokan (tévesen) a hagyományokhoz való ragaszkodást látják. Természetesen a földterület nagy értéket jelent számukra, így gyakoriak örökléskor a testvérek, rokonok közti torzszalkodások. A nézeteltérések főleg a jogszokás és az állami jog által előírt öröklési módok összeegyeztethetlenségéből adódnak. Egyesek jelenleg is a fiú előjogait szeretnék érvényesíteni, a leggyakoribb mégis az az eset, hogy a szülőket gondozó és eltemető gyerek jogosnak érzi a nagyobb mértékben való részesedést. (További példa a közelmúltból: ha a testvérek egyikének nincs fiú leszármazottja, az előbbinek járó részből a többi testvér nagyobb földterületre tart igényt. Ez az eset is a vagyon ősi ágon való átörökítésének egyik csökevénye.)<sup>78</sup>

A csángó falvak lakói tehát a faluközösségek létrejöttétől napjainkig öt módon juthattak földterület birtokába:

1. Letelepedéskor a vajda kiváltságokat ígért, egész falvaknak biztosította a tulajdonjogot. Főleg Ștefan cel Mare idején benépesített területek részesedtek a kiváltságokban, a lakóknak alkalmuk volt a részes gazdálkodást gyakorolni. Nagyon ritkán, de uralkodói vagy bojári felmentéssel egyes jobbágyok elnyerhették a tulajdonjogot.

2. A betelepülő népesség saját munkaereje fejében földterületre tehetett szert. Ennek leghatékonyabb módja az erdőirtás volt, ez a 17–18. században volt általános. A bojárok ellenszegülését mellőzve Ioan Mavrocordat 1746-ban rendeletbe foglalta a kiírtott területek feletti tulajdonjogot.

3. A paraszttömegeket a legnagyobb mértékben az állami rendeletek által eszközölt földosztás érintette. Több alkalommal is sor került ilyen rendeletek kibocsátására, de az osztás egyetlen esetben sem történt konfliktusmentesen. A földtelen parasztság földreformok általi birtokszerzésére Moldvában már 1749-ből és 1851-ből vannak előzmények. Ezeket követték: az 1864-es jobbágyfelszabadító törvény, az 1889-es, 1917-es és 1921-es földosztások. Továbbá 1917-ben és 1945-ben földhöz jutottak a fronton harcoló katonák. Az osztás mindegyik esetben a bojári földterületből, kolostori birtokból és rázeși helyekből történt.

4. Ritkább esetben a vásárlás is a birtokok megszerzésének módját jelentette. Többnyire az elszegényedett falusiak, a Magyarországra kitelepedők, vagy városra telepedők idegenítették el ingatlanukat.

<sup>78</sup> Hasonló megnyilvánulásokban az egyéni kapzsisággal is számolnunk kell.

5. Földterület birtokába leggyakrabban öröklés útján juthattak a szegény falusi földművelők. A telkek öröklését sok esetben a politikai/társadalmi helyzet is befolyásolta.

### Tárgy és reprezentáció

A házasságkötés szigorú reciprocitásra épült, mind a fiú, mind a lány részéről megkövetelték, hogy a közösség előírásainak megfelelő javakkal rendelkezzenek. A *jesztré* a családnak a nyilvánosság felé terjesztett szimbolikus jelzése. A szülők igyekeztek a jogszokás által meghatározott javakkal kiállítani lányukat még akkor is, ha ez az anyagi megterhelés egy jó ideig szinte életképtelenné tette a családot. Egy esküvő megszervezése nagyobb kiadás volt, mint bevétel, mégis mindenki ragaszkodott a rituálé lebonyolításához.<sup>79</sup> A kiházásítás aktusa kiválóan tükrözte a társadalmi pozíciót, és ezen alkalommal forgalmazott narratívák egyben a menyasszony közösségen belüli megbecsülésének a fokmérői is voltak. A kelengye társadalmi rendeltetése az volt, hogy a fiatalokat ellássa azokkal a javakkal, amelyek főleg a külső reprezentációhoz mutatkoztak szükségesnek.<sup>80</sup> Egy archaikus falusi társadalomban, ahol a kapcsolathálók rendkívül szerteágazóak voltak (mindenki ismert mindenkit), és annak ellenére, hogy a családok vagyoni helyzetéről is pontos tudomásuk volt a falutársaknak, mégis kiházásításkor a szegények is többet akartak mutatni, mint amire anyagi helyzetük függvényében tellett.

A moldvai falvakban a fiatalok egymás iránti kölcsönös tetszésük kinyilvánítása céljából megajándékozták egymást. Természetesen ez a gesztus azt a funkciót is betöltötte, hogy a falusiak tudomást szerezzenek a kapcsolatról. Egyébként a házasságot megelőzően minden a falu nyilvánossága előtt zajlott. A *horbában* és más tánemulatságok alkalmával az egymásnak tetsző fiatalok többnyire csak ketten táncoltak, de a guzsaljosban is együtt lehettek, sőt a szülők tudtával késő estig *tanácsolhattak* a kapuban. A lányok már kis koruktól megtanulták, hogy a saját maguk által előállított szötteseknek nagy jelentősége van a házasság sikeres kimenetelében. Azáltal, hogy nagyrészt saját maguk készítették el kelengyéjüket, erős biográfiai jelleget tulajdonítottak annak. A kézimunkát elsajátító nőszemély részben a megtanult *hímeket*, részben pedig saját innovatív ötleteit kivitelezte azokon a textíliákon, melyek a legtöbb esetben egész életén keresztül ruházataként szolgáltak.

A hozomány elkészítésekor egyértelműen két összetevő faktorról kell számolni:

1. A kelengye tárgyai elsősorban a személy és – a hagyományba való belenevelődéssel – a közösség ízlését tükrözik. A dekoráció alkalmazásában a hagyományhoz való ragaszkodás mellett az egyéni kreativitás érvényesül. Az ízlést tükrözi az is, hogy miként van összeállítva a *jesztré* tárgykomplexuma. A rendszerbe szervezett tárgyak ugyancsak kettős elvet követnek: tartalmazzák azokat a ruházati darabokat, amelyek szükségesek a személynek, de tartalmazzák azokat a textíliákat is, melyek a lakás dekorációját szolgálják.

2. A kelengyének státuszjelző funkciója legalább annyira fontos, mint az előző. Azért teszik közzemlére a *jesztrést*, hogy jelezzék: ők is képesek a közösség elvárásainak eleget tenni. Az exponált tárgyaknak rendkívül nagy jelentőségük volt, ugyanis első látásra a mennyiségre terjedt ki a kérők figyelme. A gyakorlatiassággal legalább egyenrangúnak kell tekinteni a hozomány expresszív funkcióját. Már az elkészítés és a feltor-

<sup>79</sup> Erdős Szászka 1994. 55.

<sup>80</sup> Tárkány Szüics 1981. 383.

nyozás pillanatában hatásra törekedtek. Az esküvő napján az összesereglett bámészködő falusiak a szekérre rakott hozományt kommentálták. Ha sok szép varrottast, ruhaneműt és ládát vitt magával a lány, elismerő vélekedést váltott ki.<sup>81</sup> Hasonló esetben a vőlegénynek is kijárt a tekintély.

A lány hozományának időbeni átalakulása együtt járt a csángó falvak (késő) polgárosodásával. A ládát már régebbi időktől nem használták a ruhanemű tárolására, mégis – a szokáshoz való ragaszkodás miatt – továbbra is a *jesztré* elmaradhatatlan tartozéka volt. A 20. század közepétől egyre inkább a nagyobb gyakorlati funkcióval bíró szekrényeket kezdték hozományként adni, így funkcióvesztése miatt a láda teljesen kimaradt a kelengyéből. Nyugat-Európa egyes országaiban vendégmunkásként tartózkodó csángó fiatalok esküvői ajándékozáskor egyre inkább az elektronikus háztartási cikkeket tartják fontosnak. Az igényeket egyértelműen az ízlések határozzák meg, s a *jesztré* tartozékaként férjhez vitt újabb keletű tárgyaknak is biográfikus jellegük van. A fiatal generációk számára az értéket más javak képezik, ezért öröklés útján birtokukba került hagyatéktárgyak egyes darabjainak eszmei értéke egyre inkább csökkenő mértéket mutat. A vásznaknak, amelyek egykor a *jesztré* elengedhetetlen részét képezték, ma már csak a szobabelsőt dekoráló funkciójuk hangsúlyos. Bár szőttéseket még ma is visz magával a lány, nem szokás azt közszemlére tenni, hanem a menyasszony szükséges ruházataként van tekintve.

## A lány öröksége

### Egykori öröklési mód

A csángó falvakban férjhezmenetelkor előírt ingóságokkal kellett rendelkezzen a lány, s a férje által örökölt ingatlanokkal közösen megalapozták az új család megélhetési lehetőségét. A hozomány a társadalmi rétegződés, a történelmi korok és a területi megoszlás függvényében változott. A kiházásítási javakat Moldvában „zesztré”, „észtre”, „esztréportéka”, „jesztré”, „gúnya”, „rongya”, „jésztreföd” megnevezésekkel illeték. A házasulandó lány kelengyéje által tett bizonyosságot családjá gazdasági állapotáról, esetleg az illető közösségben elfoglalt pozíciójáról, de ugyanakkor saját szorgosságát is minősítette.

A gyári termékeknek e falvakból való hiánya és viszonylagos drágasága miatt a csángók a közelmúltig kénytelenek voltak maguk gondoskodni ruházatukról. A *jesztré* készítése már jóval a házasság szándékának kinyilvánítása előtt elkezdődött mind az anya, mind a lány együttes feladatát képezve. A ruházathoz szükséges anyagot és a hímzéseket a családbeli asszonyok, lányok már előre elkészítették, a szabás-varrás munkálataira azonban jórészt csak a kézfogó után került sor.<sup>82</sup> A fiatal lányoknak a kézimunkához való viszonyukat nemcsak a kényszer, hanem az egyéni motiváltság is befolyásolta. Tudatosodva bennük a kelengye minőségi és mennyiségi jelentősége, igyekeztek ruházatukat minél tetszetősebbé tenni. Már fiatalon megtanultak fonni, szőni, varrni, s az egyes anyagok megvásárlásához szükséges pénzösszeget napszámos munkával maguk szerezték meg.

<sup>81</sup> A *jesztre* elszállításakor a szemlélők hasonló rigmusokat kiáltottak: „Most válik meg kislány, / Most válik meg kislány / Szóttél-e vagy fontál / Szóttél-e vagy fontál, / Vagy délig aludtál, / Vagy délig aludtál, / Vagy faluba voltál, / Vagy faluba voltál.” (Somoska); „Se nem fontunk, se nem szóttünk, / S egy szekérral megtöltöttünk.” (Lujzikalagor). Seres 1994. 108.

<sup>82</sup> Kós 1967. 201.

Az ingóságoknak nagy szerepük volt a házasságkötésben. Az előkészített vászon és a szőttesek a házasság előtt a tisztaszoba asztal felőli sarkában összehajtogatva, feltornozva díszlegettek. A guzsalyosok, a karácsonyi és húsvéti ünnepek alkalmat adtak arra, hogy a legények megtekinthessék az összeállított hozományt. „Azt ferakták a sarokba nagy magasra, fe a gerendáig. Kinek magasabb vót az esztre, az vót a legelső lyány a faluba.”<sup>83</sup> A legmagasabb *zesztrével* rendelkező lányokat a következőképpen nevezték: „jól felruházták” (Szabófalva), „varrt jány” (Pusztina), „serény” (Forrófalva).

A házasság szándékának kinyilvánítása előtt a legény már látta a hozományt és sokszor ennek függvényében döntött. Esetenként viszont sem az ő, sem a leány szándékát nem vették figyelembe, s a párválasztásban kizárólag a szülők akarata érvényesült. Ilyenkor elsősorban a két család anyagi potenciálja volt a meghatározó. A leánykérését követő időszakban a vőlegény és a menyasszony szülei szóban megegyeztek a hozományról, ezért nagyon kevés esetben készültek perefernum levelek. Egyetlen szitási adat tanúskodik arról, hogy írásba foglalták a kelengyét.

Gyakoriak voltak azonban az ígéretések, az alkudozások, melyeknek nagy szerepük volt a kérés, s ezt követően a házasság sikeres kimenetelét tekintve. Az alkudozás során prioritást élvezett az, akinek több vagyona volt, így nem feltétlenül a fiú családja választotta meg gyerekük számára a jövődöbéli feleséget. Továbbá a szülők találkozása alkalmat adott annak tisztázására, hogy a két család milyen vagyonnal szándékszik megalapozni a házasságot. A menyasszonyjelölt leánykori magatartása, családjának társadalmi pozíciója és a faluközösség megítélése nagymértékben befolyásolták a kérők viszonyulását. A környezete által megbecsült lánynak nagy esélye volt egy jó anyagi háttérrel rendelkező kérőhöz menni. Ha viszont a lányt nem tartották rendesnek, szépek sem, a szülők arra kényszerültek, hogy engedjenek a kérők alkudozásának.

A gazdagabb lányok hamarabb férjhez mentek, mint a kevésbé vagyonosak, ezért különböző eljárásokkal próbálták a kérőt megteveszteni. Mivel nem kellett írásba foglalni a kelengyét, ezért nem lehetett igazán tudni, hogy milyen mennyiségű ingósággal adják férjhez a lányt. Ezt kihasználva helyenként a kérőt megtevesztő eljárásokat alkalmaztak. Pusztinán a szőtteseket egy ládára tették, melyet oly módon takartak le, hogy a szemlélő ezt is a hozomány részének, szőttesnek vélje. Az északi csángóknál pedig az összehajtogatott szőttesekbe deszkát helyeztek, mely ugyancsak magasabbá tette a felrakott kelengyét.

Már nem lehetne valójában felmérni, hogy az érdekházasságok mennyire voltak gyakoriak, tény viszont, hogy sok adatközlő vall arról, hogy akarata ellenére kellett összeesküdnie valakivel. Azokban az esetekben is, amikor a szülők nem szóltak bele a párválasztásba, a kelengyének jelentősége volt. A csángóknál a *jesztrét* azok a ruhaneműk és a női munkakörrel kapcsolatos más tárgyak, eszközök, javak képezték, amelyeket a nő vitt az új háztartásba a könnyebb megélhetés érdekében. Ha valaki az előírásokat megszegte, és úgy ment férjhez, hogy nem gondoskodott a kelengyéről, arról a közösség elítélően azt mondta, hogy „az ördög lapáttal ráütött, hogy menjen férjhez”.<sup>84</sup>

A szőttesek, ruhaneműk szegényesebb leltára Lujzikalagorban így nézett ki: tíz ing, hat *katrinca*, hat *bernyic* (keskeny öv), három *ő* (öv), tíz kendő (fejrevaló), tíz *kendező* (törülköző), egy *kozsak* (bőr mellrevaló), egy bunda, egy nagy *szoknya* (hosszú, szürke, darócköpenyeg, amelyet vállra vetve hordtak), továbbá egy *hammasz* (ágylepedő két

<sup>83</sup> Hoppál 1980. 202.

<sup>84</sup> Kallós 1987. 350.



szélből), egy *ágyra való* (tarka kenderrel szőtt ágyterítő) egy *padra való* (terítő egy szélből), két párna *színnyel* (huzattal), egy *serge* (csergepokróc).<sup>85</sup>

A gazdag családok szinte kétszeresét biztosították a felsorolt javaknak. Egy terjedelmesebb bogdánfalvi hozomány a következőkből állt: húsz ing (egy része *viszelő miesz napokra, alárendű himmel*, más része *innepelő takarvényes himmel*), tíz *katrinca*, hat-hét *bernyéc*, három-négy *ő*, tíz kendő, öt-hat *tulpán* (bolti tarka kendő), tíz *kerpa* (fejre), két *keptár* (bőrmellény), két *szoknya*, két *veszton* (posztókabát), nyolc-tíz *inneplő kendező*, négy-öt *viselő kendező*, két *flenyára* (falvédő), három nagy abrosz, tíz kicsi abrosz, tíz párnaszín, három tarisznya, hat-hét zsák és két tarka, festett láda.<sup>86</sup>

A lánykérő és az esküvő közti időszakban került sor a szabogatásra és a varrásra, amely során a két család rokonsága és a fiatalság összegyűltek a lány házában kiszabni a vőlegény ingeit. A szabogatás egyben alkalmat nyújtott a fiatal pár rokonai közti ismerkedésre, és nem annyira a varrásra tevődött a hangsúly, mint inkább a személyes kapcsolatok kialakítására. Továbbá csináltatott a vőlegény az anyósok és a menyasszonyok egy-egy pár *sarut* (csizmát), a lány meg az apósok és az anyósok varrt egy-egy pár inget (oszebic). Pusztinán a vőlegény készítettett a felesége számára *fékötőt*, s adott *ruhát* (fejkendőt) is, csizma helyett pedig cipőt.<sup>87</sup> Lányokban a jövődéli férj a menyasszonynak *plettyálát* is vásárolt. A harmincas-negyvenes években a vékony hosszú műszálakat, melyeket a lány a fején viselt, a városból szereztek be.<sup>88</sup> Lészpeden a legények is eljártak varrogatni, az ő feladatuk a lepedők, zsákok, tarisznyák elkészítése volt.

A hagyományos csángó lakásberendezés fal mentinek mondható, melynek jellegzetessége, hogy a kevés bútort a fal mentén helyezték el. Egyedüli ruhatárolóként a gerendára erősített hosszú rúd szolgált. A ruhaneműk gyarapodásával a rúdra nem férő darabokat a tisztaszoba ablakok közti sarkába, a padon, *bikkfaládában*, vagy *brassói ládában* tartották. Ennek tetejére tornyozták fel az eladó lány *zesztréjét*.<sup>89</sup> Régen a festett láda a *jesztré* elengedhetetlen része volt, ezenkívül az ötvenes évekig más bútordarabokat nem adtak sehol a menyasszonnyal.

A falusi kézművesek az Erdélyből hozott ládák mintájára az igényeknek megfelelően sajátos díszítést is alkalmaztak. A ma még épségben található legrégebbi szabófalvi ládákat csak kismértékben színezték ki, és inkább a geometriai ábrákkal való díszítés volt a domináns.<sup>90</sup> Az 1900-as évek elején Klézsen a rézlemezes díszítés volt gyakori, amelyet apró levél- és virágmotívumok ékesítettek. Ezt később egyszerűbb díszítés váltotta fel: a piros és a sárga alapszínekre fehér hullámos vonalakat és satírozást festettek. A láda elején (középen) tündérmadaras (Klészse) vagy „pálamadaras” (Pusztina) ábrázolás volt gyakori. Némelyekre a következő felirat került: „cu noroc” (szerencsés). A 19–20. század fordulóján a helyi készítésű ládák kezdenek kiszorulni a használatból, helyüket a zsidóktól vagy a vásárokból beszerezhető ládák váltották fel. A harmincas években a gyári készítésű, festett, papírral bevont ládák terjednek el.<sup>91</sup> A múlt század első felében egy lány sem mehetett férjhez láda nélkül, ezért a szegényebbek a lakodalom napjára valakitől kölcsön kérték, majd visszaszolgáltatták a tulajdonosnak.

<sup>85</sup> Kós 1976. 201.

<sup>86</sup> Uo.

<sup>87</sup> Uo.

<sup>88</sup> Laczkó 1994. 107.

<sup>89</sup> Kós 1976. 194.

<sup>90</sup> Ezek a ládák már nem kapnak helyet a lakásokban, s csak a helyi múzeumban tekinthetők meg.

<sup>91</sup> Lükő 136. 130.

A lányok férjhezmenetelük alkalmával magukkal vihették az anyjuk *jesztréjének* egyes darabjait, de akinek csak módja volt rá, újat vásárolt vagy csináltatott. A menyasszony kikérése után a legények a ládát fenyőágas szekerre rakták, rá pedig a *jesztréportékát* (Pusztina), s így vonult a lakodalmas menet a vőlegény házához. Ekkor került nyilvánosság elé a hozománya, hiszen a lakodalom résztvevői és a szomszédok kritikus szemmel figyelték, hogy a lány mit visz az új háztartásba. Egyes pusztinai szülők szigorúan ragaszkodtak a hagyományos gyakorlathoz, s a kelengyét addig nem adták ki, amíg a fiú nem épített új házat. A hozományként családba került ládában ruhát tároltak (inget, katrincát, fatát, hímes bundát, bernicet), később ez kiszorult a lakószoba bútorzata közül és gabona, vagy más háztartási eszközök tárolására használták.

A *jesztré* a lakodalom napján vagy a házasságot követően rövid idő alatt átkerült az új család tulajdonába. Ők rendelkeztek felette, mégis ági vagyonként volt számon tartva, amely értelmében válás esetén a lány által örökölt javak teljes egészében visszakerültek a szülőkhöz. Ha az anya meghalt, és nem volt gyerek, és nem volt jogos örökösnek tekinthettek, a *jesztré* ugyancsak a szülőket illette meg.<sup>92</sup> A nő viszont elveszíthette a hozományát, ha alapos indok nélkül elhagyta férjét. A textíliák, miután visszakerültek a szülőkhöz, a nem használt darabokból a temetés napján *istennébe, pománába* adtak a szegényebbeknek, s néhányat a koporsóba is elhelyeztek. Szabófalván gyerektelen családból elhalt nő hozománya a férjénél maradt, és csupán a *jesztré földet* igényelheték vissza a hozzátartozók.

Vagyoni helyzetüktől függően a szülők a *jesztrét* állatokkal is kiegészíthették, ezeket a testvérek rendszerint egyenlő módon örökölték. Sokgyermekes családnál általában egy juhot és szárnyasokat juttattak a szülők hozományul; a gazdagabb vagy kevesebb gyermekes családoknál szarvasmarhát és sertést is adtak a lánynak. Az ingatlanok közül földterületre volt jogosult, amelynek osztása helyenként nem egyenlő arányban történt a nemek között. Bogdánfalván a kenderföld kivételt képezett, ugyanis kizárólag női ágon öröklődött.<sup>93</sup> Szabófalván szokás volt a lányt több földdel felruházni, mert így hamarabb férjhez tudták adni. Sajátos esetnek számított, ha a nászéjszakán kiderült, hogy a lány már nem érintetlen. Ekkor a fiúnak joga volt még követelni a lány szüleinek földjeiből. A klézsei adatok ezektől eltérő képet mutatnak, ott ugyanis a lánynak a földterületből kevesebbet adtak, „mert ő menen ki jesztrével”. Pusztinán a megesezt lánnyal a szülők több földet kínáltak, de ezeket a lányokat vagyonuk gyarapítása céljából csak a nagyon szegény fiúk vették feleségül. Ebben a faluban a *jesztré föld* nem volt kötelező, mivel a lány a felek közti megegyezés alapján részesedett.

A szülői ház apai ágon öröklődött, a lány csak akkor volt jogosult az öröklésre, ha nem volt fiúgyerek a családban. Ugyancsak a lány örökölte a házat, ha a fiútestvére meghalt, és a nagyobb fiúk már mind megnősültek. A szülők, amíg életben voltak, magukhoz fogadhatták a lányt élettársával, viszont ez csak egy átmeneti állapot volt, ugyanis osztáskor a fiúkhoz képest sosem részesítették előnyben. A gyerek nélküli szülők által örökbe fogadott lány viszont teljes joggal örökölhette a házat.

<sup>92</sup> Már Werbőczy törvénykönyvében is hasonló szokásjogról olvashatunk: „[...] a ruhákat és bármely más dolgokat, melyek a menyasszonnyal a szülőktől, testvérektől vagy bárki mástól [...] menyeközője, eljegyzése vagy kézfogója alkalmával adattak [...], a férj gyermekek nélkül lett elhalálózása esetében, ugyancsak a menyasszony, azaz a feleség számára (a mi belőlük meg van) [...], érintetlenül kell, hogy maradjanak és visszaadassanak. [...] a gyermektelenül és végrendelet nélkül elhunyt asszonynak efféle dolgaik pedig szülői vagy legközelebb álló atyafiai visszavehetik, s követelhetik maguknak.” Werbőczy 1990. 225–226.

<sup>93</sup> Kós 1976. 200.

### Jelenkori öröklési mód

Az '50–60-as években a moldvai falvakban is egyre jobban erőltették a kollektív gazdaságok létrehozását, melyeknek létrejöttével a földművelésből élő falusiak elveszítették tulajdonjogukat és társas gazdálkodásba kényszerültek. A megművelésre kapott földterületen az előírt gabonafajtát kellett termesztetni, így nem volt lehetőségük a textíliák alapanyagait (lent, kendert) megtermelni. De még gyapjú birtokába sem juthattak, hiszen állatállományukat is szigorúan korlátozták. A kelengye elkészítésében ezekre az anyagokra mind szükségük volt, hiányuk pedig visszaszorította a *jesztréként* adott textíliákat. A városi ingázás és a munkamigráció eredménye az egyre erősebb polgári hatásokban is megnyilvánult. Olyan termékek kerültek forgalomba a csángó falvakban, amelyek más régiókban voltak a kelengye szerves részei. A fokozott állami ellenőrzés eredményeként és a tételes jog elterjedésének hatására a moldvai falvakban az öröklési jogszokások egyre jobban uniformizálódtak.

A *jesztréből* fokozatosan kiszorul a láda, a *mobila* véve át a helyét, de a szegényebb családok az anyagi megterhelés miatt már nem mindig tudták ezt biztosítani. Egy somoskai asztalos követte a fiatalabb generáció ízlését, és a gyári előállítású lakkozott bútorok mintájára sajátos típusú ládákat állított elő. A szocialista rendszer ideje alatt a folyóiratokból kivágott Nicolae Ceaușescu diktátor képe is felkerült a ládára, a csendéletet vagy a madarakat helyettesítve (Klészse). Régi típusú *jesztrés ládát* Pusztinán a '70-es években vitt magával a lány utolsó alkalommal fenyőágas szekéren, azóta teljesen eltűnt a hozományból ez a bútordarab.

Ugyancsak Pusztinán őrzik a szabogatás és varrás összejövételének emlékét. Egy előre megegyezett időpontban (általában az esküvő előtt egy hónappal) a házasulandó fiatalok rokonai összegyűlnek a lány házánál és felkötik a vőlegény által vásárolt *csírt* (ezüstös színű műanyag szálakat), amelyet a lakodalom előtti három vasárnap a templomban visel fejdíszként a menyasszony. A párválasztásba a szülők már csak a legritkább esetben szólnak bele, a faluközösség sem gyakorol különösebb hatást az egyénekre. A felekezeti alapon történő házasságkötés még mindig fontos kritérium az élettárs megválasztásában, mivel a katolikus egyháznak erős társadalmi kontrollszerepe van a moldvai falvakban. Már nem előírászerű a hozományba foglalt javak száma, a párválasztásban sem kritérium a feltornyozott hozomány, azonban a vőlegény anyja részéről sok esetben még elhangzanak a menyasszonyt elmarasztaló kijelentések.<sup>94</sup>

A növényi eredetű alapanyagokból hagyományos módon előállított textíliáknak a polgáriasult falvakban csupán szobabelsőt dekoráló funkció jut. Az egykori ünnepi viselést egyházi szertartásokon vagy más rituális alkalmakkor magukra öltik a fiatalok, de ezek a ruhadarabok már csak a szülők hagyatékából származnak. Az ingatlanokból mindenki egyforma arányban részesedik. Azok a családok, akik falun élve földműves munkából tartják fenn magukat, a házasságkötés után a szülőktől megkapják az őket illető telkeket. A másik kategóriába tartozók, akik városi üzemeknél és cégeknél, vagy vendégmunkásként dolgoznak, nem igényelik a földterületet, így a szülők elhalálzásáig nem is kerül sor az osztásra. A szülői házból maradó testvér köteles nemektől függetlenül kifizetni testvérei részét, tehát a lány a házból fiútestvéreivel egyenlő arányban részesedik. Az egyenlő osztást csak a végrendelet és a vagyomból való kitagadás korlátozhatja.

<sup>94</sup> Miklós 2004. 107.

## A fiú öröksége

### Egykori öröklési mód

A fiú öröksége szinte teljes mértékben az ingatlanokra szorítkozott. Ennek legnagyobb tétjét a ház képezte, melyre a legkisebb fiúgyermek volt jogosult, a többi fiúnak az apa házat, házhelyet biztosított. A házépítés egyben a házasság előfeltételeként is tételeződött. A sokgyerekes csángó családokban a lakodalom napjáig a szülők nem tudtak házat építtetni minden fiúgyerekeknek, ezért a fiatalok összeköltöztek az öregekkel, mindaddig, míg a két szülői ágról kapott támogatással maguknak lakást építhettek. Az igények és lehetőségek növekedése hozta létre a kettesházat úgy, hogy a család létszámbeli gyarapodásával az eresz (szín) másik oldalához toldottak még egy lakóhelyiséget.<sup>95</sup> A ház hátsó végéhez toldott félfedelű lakóhelyiségbe, az új ház építéséig (régebben) a fiatalok (majd inkább az öregek) kényszerültek lakni. A moldvai csángóknál a házépítés alapanyagát a fa képezte, ezért Szabófalván a házasság előtt megkövetelték, hogy házfája legyen a legénynek. A már előkészített fából akár egy hét alatt kalákvál elkészült az új ház.

A ház kizárólag fiágon öröklődött, a tulajdonjog csak fiúk hiányában szállhatott át lányra. A legkisebb fiú a ház elnyerésével a szülők feletti gondviselésre is köteles volt. Az öregek nem kellőképpen való gondozása esetén a többi gyerek megfoszthatta a szülői ház öröklési jogától (Klézse). Ha a legkisebb fiú olyan lányt vett feleségül, akinek (egyedüli gyerek lévén) háza volt, és az új család ebbe költözött be, egyben az apai ház öröklési jogáról is lemondott. Arra is volt példa, hogy valamelyik fiúgyerek betegség miatt nem tudott dolgozni, vagy nem nősült meg, ezért a szülők a legkisebb fiúnak házat építtettek, az előző pedig maradt az apai házban. Abban az esetben, ha az összes gyerek elkerült a szülői háztól, hetenként beosztva egymást, mindegyiküknek kötelessége volt az öregek gondozása (Szabófalva).

A falusi földműves társadalomban a föld birtoklása nagy jelentőséggel bírt. A jobbágysorban élő személyek nem örökölhettek földet, de a földosztások utáni években, vagy azok esetében, akiknek (*răzeșként*) már előzőleg telek volt a tulajdonukban, a földterület képezte a fiúörökség másik jelentős részét. Ősi gyakorlat szerint a fiúknak prioritásuk volt az ingatlanok öröklésében. Fokozatosan ez a gyakorlat a csángók körében eltűnt, s csak helyenkénti csökevények jelzik egykori jelenlétét. A testvérek között nemektől függetlenül a földbirtok legtöbb esetben egyenlő részre oszlott. Kivételeket találunk Szabófalván, és ezzel ellentétben Klézsén. Pusztinán, ha a családban csak egy fiú volt, az apa neki több földet biztosított, ez azonban az illető faluközösségen belül sem mondható általánosnak.

Az apák arra törekedtek, hogy gyerekeik közt ne keltsenek feszültséget az örökség elosztása miatt. Ezért családon belül közös megegyezés alapján sokszor egészen sajátos részesítési módokkal találkozhatunk. Kelgyesten 1900 után Anton Sescu megvásárolta a kolostor nyolcvan *prezsinás* telkét. Amikor osztásra került a sor, az öt gyereke (három lány és két fiú) között a következőképpen ítélte meg a részesedést: a legkisebb fiú kapta a szülői házat, a többi négynek (nemektől függetlenül) egyenlő arányban húsz-húsz *prezsina* szántót adott.<sup>96</sup> Néhány faluban az volt tapasztalható, hogy egyes kisebb utcákon minden egymás melletti telek egy közös előd nagyobb telkének az örökösök közt való felosztásból keletkezett. A többgyermekes apa úgy osztotta fel a régi telkét,

<sup>95</sup> Kós 1976. 184.

<sup>96</sup> Moraru–Dimișcă–Coșa 2002. 39.

hogy a telek közepén hagyott utcácskából mindegyik utódnak közvetlenül bejárása lehessen saját telekrészéhez.<sup>97</sup>

A tanítottatott gyerek örökségéből általában hiányzott a földterület, vagy jóval kisebb területet juttattak neki. Tanulmányai során rendszeresen távol került a háztól, s nem folytathatott mezei munkát családjá telkén. Ebben az időben a szülők tandíj (vagy más költség) fizetésére voltak kötelezve, így néhány esetben ezt a pénzüsszeget az örökség egy hányadaként számon tartották. Szabófalván az egyik családban két fiú és két lány volt, de mivel a fiúkat a városban iskolába járaták, a két lány kapta meg a birtok nagyobb részét.

Halála előtt (halálos ágyán) az apa a birtokról hagyakozni szokott. Akaratának engedelmességedve általában mindenki az általa megjelölt telket ismerte el magáénak. Hagyakozás hiányában a gyerekek saját belátásuknak megfelelően rendszerint egyenlően osztották a telkeket, de minden faluban találhatók példák kihágásokra is. A gyermekek-ten szülőknél az örökbefogadás nem volt idegen, ilyenkor a vagyon teljes mértékben az örökbefogadott személyt illette. Más esetben öreg korukban a rokonság közül magukhoz vettek valakit, aki az örökségért elgondozta, majd eltemette őket.

A szóbeli végrendekezésnek mindmáig normaszzerű rendeltetése volt, és a szokás-joghoz ragaszkodó csángó falvakban az örökösök éppen úgy betartották, mint az írásbelit. A csángók csak akkor végrendekeztek, ha a hagyománytól eltérő módon akarták szétoztani javaikat. Ennek leggyakoribb motivációja a gyerekek, esetleg valamelyik jogerős utód kitagadása lehetett. Az öröklési jogtól való megfosztást csak az apa tehette meg, *dezmoštenire* (vagyonból való kitagadás) által. Erre nagyon ritkán került sor, régen is csak súlyos cselekedet miatt ítékeztek így. A *testamentek* megjelenésével a hagyományos közösségekben egyre inkább az állam által igazgatott öröklési norma érvényesült. A tételes jog védelme alá került az a személy, aki végrendelet útján nyerte el a javakat; sem a testvérek, sem a rokonság más tagja ezekre már nem tarthatott igényt.

Ha a gyereketlen szülők még az örökös kijelölése előtt elhaláloztak, a rokonság körében sok esetben vita keletkezett. Nem volt pontosan meghatározva a rokonsághoz tartozó személyek körében az öröklési jogosultság, így többször is konfliktusok termelődtek. Pusztinán az osztásra összegyűlt rokonság a „hiszek egy Istenben, viszem is mentemben” részesedési módot alkalmazta. A vita elkerülése érdekében helyenként sorshúzással döntöttek el a tulajdonjogot. „Nálunk szokás ezt, csinálni, olyankor, mikó meghót valaki és örökölni maradt a föld, el kellett osztani, vót sorshúzás. Nekifogtak, s egy papírkára felírták, hogy ez a darab itten, ez a darab ott, s bétették azokat a papirokat egy kalapba, esszerázták, s aztán belenyúltak s kivették. S melyiket vette ki, az vót az övé.” (Nagypatak)<sup>98</sup> Közmegegyezésre az ingatlanokat eladhatták, a pénzüsszeget szétoztották maguk közt az erre jogosultak. A vásárlásban prioritásuk volt a rokonoknak, ezek után pedig a szomszédokat kellett megkérdezni, és ha közülük nem tartott senki igényt a földre, csak akkor adhatták el idegennek. Az ingatlanok (ház, földterület) mellett a fiúk örökölték az apa szerszámaikat, a szekeret és más mezőgazdasági felszerelést. Háziszóttásban és bútorzatban a fiú nem részesült, de azok a család-nyák, akiknek nem volt lányuk, mindig biztosítottak a fiúnak is *jesztrét*.

<sup>97</sup> Kós 1976. 173.

<sup>98</sup> Hoppál 1980. 204.



### Jelenkori öröklési mód

A tézesítés következtében a fiúk örökségéből teljesen kiszorult a föld. Ha a család a faluban beltelekkel rendelkezett, elkerülve az államosítást szétíratva gyerekeire. A fiúk nősülése esetén főleg ezeken a telkeken építettek házakat, de a tulajdonjog korlátozása miatt egy új család anélkül is megalakulhatott, ha a férj nem rendelkezett házzal. Nem lehet pontos határt felállítani, hogy mikor változott meg az ingatlanokhoz való viszony, vagyis mikortól alkalmazzák többségben a tételes jogot. Tény, hogy a tulajdonjog megcsorbításával számos jogszokást nem nyílt lehetőség alkalmazni, így feleslegessé váltak, s helyüket a törvényes irányítás vette át. Mindezek ellenére még napjainkban is számos családon belül viták vannak az örökösödés miatt, ugyanis a fiúsülöttek a régi szokásjogot szeretnék érvényesíteni. De pontosan ezek azok az alkalmak, amikor a törvényszéki pereskedések megerősítik a tételes jog elsődlegességét.

A rendszerváltás után a csángó falvakban is a földek visszakerültek a régi tulajdonosok birtokába, mindenki saját belátása szerint rendelkezhetett felette. Azokban a családokban, ahol még élnek az öregebb szülők, a föld még mindig az ők nevükön van. Sőt a bürokrácia és a kezelési költségek miatt sokan csak osztáskor íratják magukra a telkeket. Akiknek lehetőségük nyílt gyári vagy vendégmunkára, egyelőre nem tartanak számot a földre, mások viszont csak azért igényelik szüleiktől a nekik kijáró részt, hogy ennek eladásából városban próbáljanak érvényesülni. Az a társadalmi réteg, amely továbbra is a földművelésből él, ragaszkodik az osztásból kijáró részéhez.

A moldvai falvakban ma az öröklést szinte teljes egészében a törvény szabályozza. Az egykori jogszokások beépültek a tételes jogba és a kettő ötvözésével próbálják a közösségek érvényesíteni egykori hagyományaikat. Erre kiváló példa az apai ház öröklése. A hagyomány szerint ezt teljességében az elsőszülött fiú örökölte, a jelenlegi romániai törvények előírása alapján az utódok ebből egyenlő arányban részesednek. A csángó falvakban továbbra is joga van a legkisebb fiúnak a szülői háznál maradni, de kötelessége a törvény értelmében kifizetni testvérei részét.

A család többi javaira, így a földterületre is a tételes jog aprólékosan kiterjeszti hatását. A legtöbb moldvai család tudomásul veszi a jelenkori jogi keretet és igyekszik ez alapján rendelkezni. Ha a szülők valamelyik gyereküket mégis előnyben akarják részesíteni, akkor végrendeletbe foglalják az osztási arányt. Ennek hitelességét az utódok már nehezen tudják megkérdőjelezni. Világosan látszik, hogy az egyének vagyontárgyainak átörökítésében a moldvai csángó falvak is felzárkóztak a tételes jog előírásaihoz, és a jogszokások egyre inkább már csak az emlékezet részei. Az egykori öröklést szabályozó normák a korabeli társadalmi szervezkedés keretein belül voltak érvényesíthetők, a jelenkori viszonyok azonban még az archaikus falvakban is megkövetelik az uniformizálódást.

### Az örökölt javak generációk közti változása

A faluközösség minden korban az egyént arra kötelezte, hogy az érvényben levő normák függvényében állítsa össze hozományát. A házasulandó lány és szülei igyekeznek úgy összeállítani a *jesztrét*, hogy annak reprezentatív funkciója mellett meglegyen a gyakorlati haszna is. Ma már fellazultak a korábbi megkötések, és mindenki arra törekszik, hogy férjhezmenetelig a háztartásban szükséges elemi tárgyait előteremtse. Jellegüket tekintve az esküvő napján kapott ajándékok hasonlítanak a száz évvel ezelőtt kapott tárgyakhoz. Régen tálat, fakanalat, orsót, bölcst stb. kaptak a fiatalok, vagyis az új család legfontosabb háztartási eszközeit. A jelenkori ajándékok a társadalmi

fejlődést követve ugyanazon célt szolgálják: szőnyeg, porszívó, mikrohullámú sütő, ebédlőkészlet stb. Az időbeni változás explicitebbé tétele érdekében három család esetében összeírtam az átörökített ingatlan és ingó javakat.<sup>99</sup>

1. Az első, pusztinai családban a 20. század elejétől négy generáción keresztül követhetők végig az örökölt javak. F. J. harcolt az első világháborúban, ahonnan hazatérve részesedett I. Ferdinánd által ígért földterületben. A környékbeli bojároktól elkobzott birtokokból huszonnyolc *rúd* (47,6 ár) szántóval jutalmazták a fronton töltött szolgálatát. A családi öröksége, a felesége *jesztré földje*, és az államtól kapott telek négy hektár összterület feletti tulajdonjogot jelentett. A lánya, F. I. 1908-ban született. 1930-ban, amikor sor került a férjhezmenetelére, édesanyja a faluban érvényben levő normáknak megfelelően házasította ki. F. I. már gyerekkora óta megtanult szőni és varrni, hiszen a korabeli viszonyok e képességeket megkövetelték egy jövődöbéli menyasszonytól. Huszonkét éves korában ment férjhez, de arra már a *jesztré* el kellett legyen készítve. Ennek legnagyobb részét valóban ő fonta meg, a szövésben pedig az anya segítette. Miután a leánykérésre is sor került, a vásárban festett, *pálamadaras* ládát vásárolt az apa, melybe több rend mindennapi és ünnepelőruha került: *lepedő, festékes, ványoló lepedő, cserge, katrincák, inneplő gunyák, inneplő ingek*.

Férjhezmenetelkor F. I. az ingatlanok közül földterületre volt jogosult. *Jesztré földként* tizenhat *prezsina* telket kapott. Aki tehette, állatokkal is segítette gyerekeit, így F. J. egy tehenet és két juhot adott lányának, aki férjével külön háztartást vezetett, ezért az anya továbbá csepűt, kendert, orsót, guzsalyt juttatott nekik. A ('30-s években) lakodalomra meghívott vendégek főleg pénzadományban részesítették a fiatalokat. Az ajándékot ekkor még tálak, kanalak, paszuly, kukorica, tyúk jelentették.

A férj, T. I. sajátos helyzetben volt, ugyanis egyedüli gyerek lévén a szülők összes vagyona őt illette. Az esküvőt követően a fiatalok a vőlegény apai házához költöztek. Az öregek halála után pedig birtokukba vették az egész gazdaságot. Tulajdonukba került öt hektár föld, a ház, a melléképületek és az állatok (tehen és juhok). T. I. a második világháborúban meghalt, a felesége öt gyerekkel maradt. F. J. háborús özvegyként a férje után kapott tizennyolc *prezsina* földet. Édesanyja elhalálása után fiútestvérével a család földterületeit egyenlően osztották fel, így mindkettőjük még két hektár szántóban részesedett, továbbá a fiú tulajdonába került az apai ház is.

F. I. nem ment férjhez újra, egyedül nevelte fel öt gyereket, igyekezett köztük egyenlően megosztani a családi javakat. Három fia és lánya tizenhét-húsz éves korukban függetlenedtek. A negyedik, legkisebb fiú nem házasodott meg, így a szülői ház nem került osztásra. A többi fiának húsz-húsz *prezsina* földet és egy-egy juhot adott. Mivel csak egy lánya volt, igyekezett a legényeknek is kevés textíliát juttatni: *szoknyát, páltont, harisnyát, pántálont, egy rendet az ágyra, csárcsáfol, paturát*.

Lánya, F. A. férjhezmenetelekor a *jesztré* nagyrészt megegyezett az édesanyja idején előírt tartozékokkal. Az '50–60-as évek fordulóján még általános volt az a gyakorlat, hogy a legény először szemügyre vette a kelengyét, s csak utána kérte meg a lány kezét. F. I. megtanította lányát fonnai, szőni, így az saját magának állította össze hozományát. Férjhezmenetelkor a lány csak azt a földterületet kapta meg, amelyet az anya is *jesztré földként* kapott. Bár a fiúk húsz *prezsina*t kaptak, a lánynak csak tizenhat *prezsina*s telket juttatott az anya. Az állatállományból viszont a fiútestvéreitől eltérően nem egy juhot, hanem tehenet kapott. Az esküvőhöz szükséges kellékeket, melyeket

<sup>99</sup> A személyek megnevezésekor az adatközlőkre való tekintettel csak az iniciáléikat tüntetem fel.

nem lehetett házilag előállítani, a lány napszámos munkájából szerzett pénzüsszeggel vásárolták meg. F. A. édesanyjához hasonlóan ládában tárolta a ruhaneműket, hiszen a láda ekkor még a kelengye természetes tartozéka volt.

Férje, N. J. három gyerekes családból származik. Családjának összesen három hektár földterülete volt, amelyet a szülők halála után a gyermekek egyenlő arányban osztottak szét. Mivel nem ő volt a legkisebb fiúszülött, az apa neki új házat építtetett. Ez a házasság megkötésekor még az építés szakaszában volt, így a fiatalok egy darabig a legény családjánál laktak. A birtokukba került földet csak négy évig dolgozhatták, ugyanis be kellett szolgáltatniuk a kollektív gazdaságba. Pusztinán egy család tizennégy *prezsínát* kapott háztájként megművelésre, az ebből származó termény jelentette számukra az egyedüli megélhetést. F. I. a férjétől örökölt földterületet csak akkor osztotta szét (egyenlően) gyerekei között, amikor már nem volt képes azt megművelni.

F. A. és N. J. házasságából három gyerek született. A legnagyobb, s egyben az egyedüli lány, N. G. 1986-ban ment férjhez. Ő láda helyett már *mobilit* (bútorzatot) kapott, de néhány darab textíliát és az egykori viseletből *egy rend ruhát* még vitt magával. A nagyobbik fiú, N. A. a házasságkötés után Bákóba költözött, a legkisebb fiú, N. D. pedig a szülői házban maradt. A tételes jog értelmében azonban köteles kifizetni testvérei részét. B. M.-vel való házasságkötése alkalmával szüleitől két borjút és egy disznót kapott, amelyeket felhasznált a lakodalomban. Azáltal, hogy az apai háznál laknak, egyben a szülők feletti gondoskodás is rájuk hárul. Használhatja viszont a szülők tulajdonát képező összes háztartási és mezőgazdasági eszközöket, és az udvaron levő mellék-helyiségeket. A szülők még maguk dolgozzák a rendszerváltás után visszakapott szőlőt és a szántóföldet. A gyermekek besegítenek, de még nincs tulajdonukban a földterület. Házasságkötéskor egyik gyerek sem igényelte részét, ezért még nem került sor az osztásra.

A legkisebb fiú 1999-ben esküdt meg B. M.-vel. Az erre az alkalomra meghívott vendégek főleg pénzbeli adományokban részesítették a fiatal párt. A testvérek és a közeli rokonok tárgyakat is ajándékoztak. Többnyire elektronikai cikkek, a szobabelsőt dekoráló tárgyak, edények és háztartási eszközök képezték az ajándékokat. B. M. a szüleitől *mobilit* kapott, ugyanakkor szőttéseket is, viszont ezek adományozása csak az egykori hagyomány, nem pedig a gyakorlati funkció alapján történt.

2. Az általam vizsgált második család Klézsén lakik, esetükben az előzőhöz képest a javak kezelésének másfajta módja nyilvánult meg. Az 1908-ban született B. F. édesapja elesett az első világháborúban, így a két gyerekkel özvegyen maradt anya másodsor is férjhez ment egy falubeli férfihoz, akinek előző házasságából volt még három gyereke. A család az új férj házához költözött, az első férj házatól pedig a rokonok mindent kisorsoltak. Osztáskor az első házasságból származó javak felét megkapta a két gyermek, a másik fél az anyát illette. Az első házasságból született fiú elnyerte az apai ház feletti jogot, a lányt pedig az anya ingóságokkal kiházasította. Egyik mostohatestvérük fiatalon meghalt, a másik kettő (egy fiú és egy lány) az előzőkhöz hasonló módon részese-dett édesapjuk vagyonából.

1933-ban, miután B. F. feleségül vette M. M.-et, az első telet a lány szüleinek lakásában töltötték. Tavasszal beköltöztek abba a házba, amelyben az édesanya második házasságáig laktak. A fiatal család szegénységben élt, a menyasszony is csak a szükséges ruházatot és néhány textíliát kapott hozományul. 1934 és 1945 között született hat gyerekük közül egyik még kisgyermek korában meghalt, így három fiút és két lányt neveltek fel. B. E. volt a legnagyobb lány, ő ment férjhez a leghamarabb (1957-ben).

*Jesztréjében volt csercseáf (fehér lepedő), zsáknak való, szálteának való (ágyra való), festékes, párna, tarisznya, s cserge, melyet Onyestról szereztek be abban az időben. Ruháit a bákói zsidóktól vásárolt ládában tárolta. Az állatállományból egy borjú és egy juh jutott neki, az ingatlanok közül pedig kevés földet. B. J. volt a családban a legnagyobb fiú, az apjától egy régi házat kapott, ide költöztek be. A leánytestvérét (B. B.-t) is kiházásították a szülők, a két fiúnak pedig házhelyet vásároltak. A legkisebb fiúnak kellett volna gondot viselnie a szülőkre, de mivel felesége nem akart összeköltözni az öreg szülőkkel, ő is elkerült az apai háztól. Mindaddig, amíg a szülők segítségével nem építettek új házat, a feleség szüleinél laktak.*

Rövid idő után B. F. megbetegedett, és az ágyba kényszerült. Mivel gyerekei nem voltak a háznál, többnyire az egyik szomszéd asszony gondozta. Segítségére viszonzásaként az illető nevére akarta íratni a házat, s szándékában állt kitagadni gyerekeit az örökségből. B. E. lebeszélte apját szándékáról, és adásvételi szerződést készíttetve a törvényszéki jegyzővel saját nevére íratta a szülői házat. Cserében magára vállalta édesapja gondozását. Azáltal, hogy írott formában rögzítette a házhoz, valamint a hozzá tartozó udvarhoz fűződő tulajdonjogot, testvéreivel nem kellett megosztania. Cselekedete a testvérek között még ma is tartós haragot keltett.

1960-ban, '61-ben, és '64-ben három lányuk született, akiket '79-ben, 80-ban és 82-ben házásítottak ki. Az anya minden lánynak adott szőtteseket, viszont akkor már szokásban volt a láda helyett *moblát* vinni hozományul, amit gazdasági állapotuk miatt nem tudott biztosítani egyiküknek sem. Helyette Somoskán új típusú lakkozott *jesztrés ládát* készíttetett nekik. Az édesanya hozományától lányai kelengyéje csupán abban tért el, hogy nem tartalmazott csepű szőttest, s a csergét már paplan helyettesítette. Föld akkor már nem volt a család tulajdonában, az állatok közül mindegyik lány egy juhot és egy libát kapott férjhezmenetelkor. A téesz feloszlata után B. E. nevére vették ki az összes földet. A telkeket négy részre osztva egyenlő arányban részesítette a három lányt, egy részt pedig saját maga művel. A házat és az udvart férje hagyakozása szerint egyenlő módon fogja felosztani. Igyekszik elkerülni azt a kényelmetlen helyzetet, amelybe édesapja került, s nem szeretné megosztani gyerekeit az ingatlanok miatt.

3. A fenti két család esete többnyire a normaszzerű öröklést hivatott bemutatni, de számos olyan példa is említhető a moldvai csángó falvakból, amelyekben nem érvényesülnek a közösségi előírások. A szegénység miatt sokan nem tudják biztosítani a kelengyének elemi tartozékait sem. Ha a férj sem ragaszkodik ehhez, akkor a lány férjhez mehet anélkül is, hogy valamit vinne az új családba. Többnyire azoknál a személyeknél tapasztalható ez a jelenség, akik már elváltak előző házastársuktól, de azok az öregebb férfiak is, akiknek családjuk valamely okból nem viseli gondjukat, szívesen kötnek házasságot (költöznek össze) vagyontalan asszonyokkal. Annak példázására, hogy az öröklés szempontjából mennyire rétegzett a csángó falvak társadalma, egy harmadik család gazdasági javainak két generáción belüli útját is vázolólok.<sup>100</sup>

A klézsei származású G. I. 1931-ben született, családjá átlagos életvitelt folytatott a faluközösségen belül. 1950-ben házasságot kötött a trunki Zs. J.-vel, kelengyéje nagyrészt megegyezett az előbbi klézsei család esetében biztosított ingóságokkal, de hozománya földterületet nem tartalmazott. A házasságot követően Zs. J. feleségével beköltözött a lánytestvére által építtetett (trunki) lakásba, aki a család kisebbik fiúszülettjé-

<sup>100</sup> A családtagokra vonatkozó információkat Kinda István gyűjtéseiből szereztem. [A család társadalmi és gazdasági helyzetére vonatkozó részletes elemzést Kinda István e kötetben szereplő tanulmányában végzi el – szerk. megj.]

vel együtt kitelepedett Erdélybe. G. I.-nek két gyereke született: egy lány (Zs. C.) és egy fiú (Zs. W.). A család szegénységben élt, ezért ők is kiköltöztek egy Arad melletti faluba, de ez csak átmeneti állapotnak bizonyult, s visszatértek Trunkba.

Bár nem élt senkivel házassági kapcsolatban, visszaköltözésük után Zs. C.-nek gyereke született. A moldvai falvakban a házasságon kívüli terhesség közösségi szankciókat vont maga után. A szóban forgó lány esetét az is súlyosbította, hogy udvarlója sem volt, akivel házasságot tervezett volna. Ezzel a történéssel a család egyre jobban perifériára szorult. A közösségi megbélyegzés és a család gyenge gazdasági állapota miatt Zs. C.-nek nem akadt egyetlen kérője sem. Végül a mentális zavarokkal küszködő<sup>101</sup> újfalusi B. M. vette feleségül. A férj is a lányhoz (Trunkba) költözött, s gyakorlatilag csak a fizikai munkaerejével gyarapította a családot.

Zs. J. halála után a családon egyre inkább eluralkodott a szegénység, s többször is lopással vádolták őket. 2002-ban B. M. is meghalt, s cselekedeteik miatt felgerjedt falusiak haragja elől elmenekültek a faluból. Klézsén telepedtek le, ahol már nem volt meg az apai ház, mivel G. I. fiútestvére eladta és Forrófalvára költözött. Lakás hiányában G. I. kénytelen volt házasságot kötni az idős A. M.-vel, *jesztré* természetesen szóba sem jöhetett. A férj 2004-ben meghalt, s a rokonság elűzte őket a háztól. Sem számotvető ingatlan, sem ingó javaik nem voltak, ezért Zs. C. a somoskai I. M.-el lépett házasságba. A férfi házzal és földterülettel rendelkezik, így a feleség édesanyjával együtt Somoskára költözött.

Pár év leforgása alatt a bemutatott családban több házasságkötésre került sor, de egyik alkalommal sem volt mérvadó a hozomány. Az anya és a lány utolsó házassága pusztán a megélhetőség céljával kötött, esetük azonban nem egyedi a moldvai társadalomban. A nagymértékű szegénység következtében a hagyomány, a jogszokás már nem irányadó, a törvény előtti jogok ismeretének hiányában pedig az egyén teljesen ki van szolgáltatva mások akaratának. G. I. szülei halála után azért nem részesedett a családi birtokból, mivel testvére egyszerűen kiközösítette. A tételes jog által biztosított lehetőségekkel életkora és tudatlansága miatt nem élhetett. Fia, Zs. W. nem tartózkodik az országban, de ahhoz, hogy eladhassa, követeli anyjától a klézsei telkekből őt illető részt. Nagyátyjával a pereskedést viszont a fiú sem vállalja.

\*

A vázolt három példa közül az utóbbi nem illeszkedik a közösségileg elfogadott normához, viszont nem téveszthetjük szem elől azt, hogy a moldvai falvak lakosainak egy hányada hasonló körülmények között él. A családok egy részének gazdasági állapota sok szempontból hasonlít az egykori jobbágyfalvakban uralkodó viszonyokhoz, de a jelenkori életvitel már nem jellemezhető a hagyományokhoz való ragaszkodással. A szóban forgó társadalmi réteg többnyire a túlélésre rendezkedett be. Ez az életforma nem biztosít lehetőséget a polgárisodó értékekhez (és értékrendhez) való felzárkózáshoz, így sok csángó családot továbbra is egy „ál-hagyományos” életvitel jellemez.

### Összegzés, következtetések

A használt tárgyak alapján végig lehet követni a csángó favakban végbemenő változásokat. A növényi eredetű, házi előállítású ruhaneműk és textíliák már egyre inkább csak az idősebb generációk számára képeznek értéket, a fiatalabb nemzedék egyre job-

<sup>101</sup> Kijelentésem az orvosi diagnózisra hivatkozva teszem.



ban igyekszik megfelelni az urbánus szférából érkező elvárásoknak. Az egykori archaikus falusi társadalom felbomlott, az értékeket más princípiumok határozzák meg, és a hagyományos életmód részét képező erkölcs is más formában jelentkezik. A térség hanyatló ipara miatt sok fiatal vendégmunkásként próbál érvényesülni. A nyugati országokban töltött időszak szemléletük átformázásában is jelentős szerepet játszik, megfigyelhető a vendégmunkáról hazatérő csángók értékrendjének és viselkedésének gyökeres változása. Esetükben a hagyományos tárgyakhoz való ragaszkodás már kevésbé jellemző. Bár az esküvőt az előírt közösségi gyakorlat szerint szervezik, már nem azonosulnak a szülők életformájával.

A lakosság vagyoni rétegződése a hozomány esetében is megragadható. Esküvő alkalmával a szülők mindig többet akartak mutatni, mint amennyire társadalmi pozíciójukból és gazdasági potenciáljukból telt. Ma már a vagyonosabb fiatal családok tárgyhasználata sokkal árnyaltabb, mint a szegényebb családoké. Vannak olyan családok, amelyek még mindig hagyományos, egy-kétsejtű házban élnek, mások pedig egészen modern építkezési technikákat alkalmazva többszintes lakóházzal rendelkeznek. A vagyoni szerinti megoszlás nagyrészt a földhöz való viszonyt is tükrözi. A jobb gazdasági alappal rendelkező családok már nem foglalkoznak földműveléssel. Hiányzik ezekből a falvakból a parasztvállalkozók rétege, akik korszerű mezőgazdasági gépekkel rendelkeznének. Felismerhető helyenként az a tendencia, hogy a vendégmunkából szerzett tőkét falun, gazdálkodásba fektetik be. Akiknek a mezőgazdaság jelenti az egyedüli megélhetési lehetőséget, az örökölt telkeknek nagy jelentőségük van.

A földterület elosztása akárcsak régen, ma is két részben történik: házasságkötéskor az apa a család gazdasági potenciáljától és a gyerekek számától függően meghatározott nagyságú földterületet juttat a fiataloknak; a szülők halála után az általuk még művelt földet osztják fel az örökösök, ugyanis a csángók körében nem volt gyakori a telek közös erővel való művelése. A *jesztré* tartozékai és az esküvő alkalmával kapott tárgyak jellegüket tekintve nem sokat változtak, hanem alkalmazkodtak a jelenkori életkörülményekhez. Általános tendencia, hogy a fiatal pár többre értékeli a pénzbeli ajándékokat, mint az esetleg kevésbé hasznavehető tárgyakat. A csángó falvak sokgyerekes családjában a szigorú jogszokások által biztosították az elhalt elődök vagyontárgyainak öröklését. Ma már a moldvai csángók számára is előnyt jelentenek az állam által szabályozott törvények, viszont esetenként még mindig az elődöktől örökölt szokásnorma érvényesül. Általános tendencia, hogy egyre inkább a tételes jog határozza meg ezen népcsoport jogi ügyleteit, ezért a csángók jogszokásai egy folyamatos átalakulással jellemezhetők.

## Irodalom

BENDA Kálmán

2003 A moldvai magyarok (csángók) a XVI–XVII. században. In: Uő (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár. 1467–1706*. TLA, Budapest, 9–59.

BARTHA András [BORTO Andrei]

é. n. *Pusztina – Pustiana. Gondolatok egy csángó falu múltjáról, jelenéről*. Pusztina–Balatonboglár

CANTEMIR, Dimitrie

1956 *Descrierea Moldovei*. București.

COSMOVICI, Paul

1989 Succesiuni. In: Uő (coord.): *Tratat de drept civil*. I. București, 44–45.

- DOBOŞ, Fabian (szerk.)  
2002 *Săbăoani. File de istorie*. Iaşi
- DOMOKOS Pál Péter  
2001 *A moldvai magyarság*. Budapest
- HALÁSZ Péter  
2002 *Bokrétába kötögetem vala*. Budapest
- HOFFMAN Tamás  
2004 A tulajdonlás. In: Uó: *Mindennapi történelem az ütközőzónában*. Miskolc, 58–65.
- HOPPÁL Mihály (szerk.)  
1980 *Folklór archívum*. XII. Budapest.
- HORVÁTH Barna  
1995 *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. Budapest
- IMREH István  
1973 *A rendtartó székely falu. (Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadaiból.)* Bukarest  
1994 Moldvába települő székelyek a madéfalvi vész után. *Néprajzi Látóhatár*, 1–2. sz. 61–67.
- IMREH István – SZESZKA ERDŐS Péter  
1978 A szabófalvi jogszokásokról. In: *Népismereti dolgozatok*, Kolozsvár, 195–207.
- KALLÓS Zoltán  
1987 Lakodalom előtti „szabogató.” *Ethnographia*, XCVIII. 3–4. sz. 350–359.
- KÓS Károly  
1976 Csángó néprajzi vázlat. In: Uó: *Tájak, falvak, hagyományok*. Bukarest, 103–217.
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő  
1981 *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest
- KUBINYI András  
2003 A jobbágy és házastársa. In: Viga Gyula – Holló Szilvia Andrea – Cs. Schwalm Edit (szerk.): *Vándorok – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, 403–421.
- LÜKŐ Gábor  
1936 *A moldvai csángók*. I. Budapest.
- MIHORDEA, Vasile  
1968 *Relații agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*. București
- MIKLÓS Zoltán  
2004 Az öröklés időbeni változása egy család három generációja esetében. *Korunk*, XV/3. 105–107.
- MORARU, Alois – DIMIȘCĂ, Ioan – COȘA, Anton  
2002 *Pildești. Monografie istorică*. Iaşi
- PAPP László  
1948 *Vezérfonal a népi jogélet kutatásához*. Budapest
- PILAT, Liviu  
2002 Aspecte din viața cotidiană a unui sat din Moldova medievală. In: *Opțiuni istoriografice. Buletinul Asociației Tinerilor Istorici Ieșeni*. Iaşi, 91–103.
- PONGRÁCZ Judit  
2001 Werbőczy Hármaskönyvének nyomai a 20. századi magyar jogi népszokásokban. In: Ambrus Vilmos – Péter Krisztina – Raffai Judit (szerk.): *Artes Populares 18. Folklorisztikai tanulmányok, melyekkel tanítványai köszöntik a hatvanéves Voigt Vilmos professzort*. Budapest, 171–187.

POZSONY Ferenc

2002 *Ceangăii din Moldova*. Asociația Etnografică Kriza János, Cluj

SERES András

1994 Moldvai magyar lakodalmi szokások. *Néprajzi Látóhatár*, 1–2. sz. 89–114.

STAHL, Henri H

1992 *A régi román falu és öröksége*. Budapest

SZENDREY Ákos

1936 Néprajz és jogtörténet. *Ethnographia*, XLVII. 3. sz. 144–150.

SZ. KRISTÓF Ildikó

2002 A szónoktól a (jogi) szövegekig: alfabetizációtörténet, olvasástörténet vagy kommunikációtörténet. *Acta Papensia*, II. évf. 1–2. sz. 3–29.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1944 Erdély öröklési jogszokásai. (Különlenyomat) *Hitel*, 7. Kolozsvár

1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest

WERBÓCZY István

1990 *Tripartitum*. Budapest

WICHMANNÉ HERMANN Júlia

1936 Moldvai csángó menyegző Szabófalván. *Ethnographia*, XLVII. 1–2. sz. 57–65.

### Források

BONFINI, Antonio

2003 Perum ungaricarum decades. In: Benda Kálmán (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár. 1467–1706*. TLA, Budapest, 63–64.

DOMOCHUS Demeter

2003 A románvásári tanács bizonyáglevelé. In: Benda Kálmán (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár. 1467–1706*. TLA, Budapest, 82–83.

ERDŰS SZÁSZKA Péter

1994 Emlékféli... (Levelek Szabófalváról). In: Forrai Ibolya (szerk.): *Csángók a XX. században. Élettörténetek*. Budapest, 41–87.

LACZKÓ István

1994 Emlékek egy moldvai csángó magyar életéből. (Önéletírás). In: Forrai Ibolya (szerk.): *Csángók a XX. században. Élettörténetek*. Budapest, 87–207.

PETRÁS INCZE János

2001 Petrás Incze János levelei ismeretlen személyhez. In: Domokos Pál Péter (szerk.): *A moldvai magyarság*. Budapest, 441–449.

### Felhasznált levéltári dokumentumok

Bákó MÁLt = Bákó Megyei Állami Levéltár, Klézse RKatLt = Klézsei Római Katolikus Levéltár, 1/1883. f. 23. [D.J.A.N. Bacău, fond Parochia Romano-Catolică Cleja – jud. Bacău, dosar nr. 1/1883.f. 23.]

Bákó MÁLt = Bákó Megyei Állami Levéltár, Klézse RKatLt = Klézsei Római Katolikus Levéltár, 1/1883. f. 31. [D.J.A.N. Bacău, fond Parochia Romano-Catolică Cleja – jud. Bacău, dosar nr. 1/1883.f. 31.]